

Ρίζες και σκιαγραφία της κοινωνικοοικονομικής κρίσης

Θ. Ξανθόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Περίληψη

Η σχετικά πρόσφατη μετάλλαξη του εμποροβιομηχανικού καπιταλισμού, λόγω της επικυριαρχίας από το 1980 και μετά ενός ισχυρού υποσυνόλου του, των αμιγώς κερδοσκοπικών κεφαλαίων που δεν παράγουν αγαθά και θέσεις εργασίας, οδήγησε στη σημερινή μετα-καπιταλιστική ανθρωπότητα. Οι ρίζες είναι όμως βαθιές και η όποια τοποθέτηση θα ήταν ατελής χωρίς τη σκιαγραφία ορισμένων θεμελιωδών χαρακτηριστικών της ατομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς μας και μια σύντομη κριτική θεώρηση της μακράς προϊστορικής και ιστορικής πορείας, από τη γένεση του homo sapiens μέχρι σήμερα. Συνακόλουθα, μείζον στόχος αυτής της εισήγησης είναι η προσέγγιση της αναγκαίας για τη διέξοδο από το σημερινό τέλμα γνωσιολογικής προϋπόθεσης: από πού ξεκινήσαμε, πως προχωρήσαμε και γιατί φτάσαμε ως εδώ.

Μια απλή ανάγνωση των δεδομένων της παγκόσμιας κοινωνικοοικονομικής διαστρωμάτωσης αρκεί για να καταρρεύσουν όλες οι αστικές μας ψευδαισθήσεις περί βημάτων προόδου των μη αναπτυγμένων κοινωνιών, το διαφημιζόμενο δικό μας δυτικό πρότυπο, με τους δημοκρατικούς θεσμούς και τους ουσιαστικά ελεύθερους πολίτες. Τον «πλούτο των εθνών» κρατούν και νέμονται σήμερα οι «ευδαίμονες», το 5% της παγκόσμιας κοινότητας. Το 75 με 80% των συνανθρώπων μας είναι «απόκληροι» και διαθέτουν μόλις το 5% του παγκόσμιου πλούτου. Διακρίνονται σε «φτωχούς», ένα 35 με 40% που διαθέτει το 4% του παγκόσμιου πλούτου και φυτοζωεί με 2,50 έως 10 δολάρια την ημέρα και σε «εξαθλιωμένους» που αντιπροσωπεύουν τον μισό πληθυσμό της γης, διαθέτουν μόλις το 1% του παγκόσμιου πλούτου και λιμοκτονούν με (πολύ) λιγότερα από 2,50 δολάρια την ημέρα.

Η παγκόσμια οικονομική ολιγαρχία ενισχύεται επομένως σε βάρος των τεσσάρων στους πέντε συνανθρώπους του πλανήτη μας, το παγιδευμένο -και για χώρες όπως η Ελλάδα χρεωκοπημένο και σκοτεινό- μέλλον της νέας μας γενιάς είναι απλώς μια αναμενόμενη παρενέργεια που μας πνίγει άμεσα. Διαπιστώνουμε εκ του αποτελέσματος ότι η ιστορία της ανάληψης άρχουσας μειοψηφίας των έντονα διαστρωματωμένων κοινωνιών επαναλαμβάνεται και στις μέρες μας, με την ανοχή ή και τη συνενοχή των κοσμικών ηγεσιών μας, αλλά και της ψήφου μας. Οι δυνάμεις της πολλαπλασιάζονται, λόγω της χρήσης των προσφερόμενων από τη σύγχρονη τεχνολογία απείρως ισχυρότερων εργαλείων διαχείρισης και ελέγχου.

Υπάρχει άλλο ένα 15 με 20% του παγκόσμιου πληθυσμού, οι «μικρομεσαίοι» που κατέχει το 20% του παγκόσμιου πλούτου, στο οποίο ανήκουν και οι περισσότεροι από εμάς τους -άνω των 50 ετών- συνέδρους. Καλύπτουμε για το ορατό μέλλον την αξιοπρεπή μας διαβίωση, είναι όμως αβέβαιο το μέλλον των παιδιών μας. Οι εξ ημών συντηρητικοί έχουμε κλονιστεί ιδεολογικά από τη σημερινή εφιαλτική πραγματικότητα, τρομάζουμε από την κατάρρευση της κοινωνικής συνοχής λίγοι όμως τολμούμε να υποστηρίξουμε την προώθηση δομικών και λειτουργικών αλλαγών στο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό σύστημα.

Συνωστιζόμαστε λοιπόν και εμείς οι μικρομεσαίοι γύρω από τα τείχη που προστατεύουν τους ευδαίμονες, ελπίζοντας μάταια ότι η νόσος της απληστίας και αλαζονείας θα τους εξοντώσει. Η ιστορία όμως διδάσκει ότι ακόμα και η οριακή εξασφάλισή μας είναι προσωρινή, η μελλοντική οικονομική συρρίκνωσή μας βέβαιη, το μέλλον της νέας γενιάς ζοφερό και το σημαντικότερο: δεν υπάρχει ελπίδα ανακοπής του συλλογικού και ατομικού κατήφορου που μας επιβάλουν οι ευδαίμονες, όσο όλοι εμείς οι εκτός των τειχών, προσωρινά εξασφαλισμένοι, ή απόκληροι, παραμένουμε αδρανείς.

Ως προς την απελπιστική σημερινή ελληνική πραγματικότητα το προφανές είναι ότι προέχει η διάσωση της νέας γενιάς. Η ενίσχυση των θεμελίων του εκπαιδευτικού συστήματος και η ριζική ανασυγκρότηση της διαλυμένης παραγωγικής μας υποδομής προς την κατεύθυνση της ενδογενούς, ολοκληρωμένης και αξιοβίωτης ανάπτυξης (καθηγητής Δ. Ρόκος) συνοψίζουν τις δύο πρώτες αναγκαίες αρχικές συνθήκες. Το ενθαρρυντικό είναι ότι προς τις κατευθύνσεις αυτές κινούνται συστηματικά ορισμένες δυναμικές ομάδες επιστημόνων με σημαντικότερη συμβολή εντός και εκτός Ελλάδας. Διακεκριμένη είναι η παρουσία του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. – Ε.Μ.Π. Ένα ελάχιστο τελευταίο δείγμα του παραγόμενου έργου του προβάλλεται από το διεπιστημονικό αυτό συνέδριο.

Αντί προλόγου: προέλευση, θεμελιώδη ατομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και τα τρία πρώτα διαχρονικά διδάγματα

Εικάζεται ότι η κυρίαρχη παρουσία του ανθρώπου στον πλανήτη γη οφείλεται στους νέους βιολογικούς δρόμους που άνοιξαν πριν από 65 εκατομμύρια χρόνια, μετά τη βίαιη εξόντωση της κατεστημένης πανίδας και χλωρίδας της εποχής εκείνης λόγω της πρόσκρουσης γιγάντιου μετεωρίτη στη Βόρεια Αμερική. Το «κενό εξουσίας» από την εξολόθρευση της άρχουσας τάξης κάλυψαν σταδιακά ορισμένοι επιζήσαντες από τους μέχρι τότε «απόκληρους» της γήινης πανίδας. Ένα αρχικά μικρό μερίδιο αυτής της εξουσίας περιήλθε στην τάξη των πρωτευόντων θηλαστικών, που περιλαμβάνουν τουλάχιστον 400 ποικιλίες γενών και χωρίζονται κατά εξελικτική σειρά σε τέσσερα είδη: τους προπιθήκους, τους πιθήκους, τους ανθρωποειδείς πιθήκους και τελευταίο το δικό μας είδος, τους ανθρωπίδες (hominidae), που φαίνεται ότι πρωτοεμφανίστηκε στην Αφρική πριν από έξι με οκτώ εκατομμύρια χρόνια. Επομένως, μακρινοί μας πρόγονοι είναι κάποιοι από τους υποταγμένους, φτωχούς έως εξαθλιωμένους «πληβείους» της τελευταίας εποχής των δεινοσαύρων, ένα από τα μικρά θερμόαιμα θηλαστικά που κατάφεραν να επιβιώσουν του ολοκαυτώματος διότι το ανηλεές κυνήγι τους από τους κυρίαρχους γίγαντες τα είχε αναγκάσει να προσαρμοστούν στη λιτή διατροφή και να εξασφαλίσουν την προστασία τους σε υπεδάφια καταφύγια.

Οι ανθρωπίδες συγγενείς μας κατέκτησαν εδώ και τέσσερα εκατομμύρια χρόνια τη σταθερή όρθια στάση και διαχωρίστηκαν σε νέους τύπους, όπως ο αφρικανικός αυστραλοπίθηκος και ο αυστραλοπίθηκος «έκπληξη» (gahri). Από την εξέλιξη κάποιου ή κάποιων εξ' αυτών πρωτοεμφανίστηκε στην Αφρική πριν από 2.5 εκατομμύρια χρόνια το δικό μας γένος «homo», με δύο τουλάχιστον παράλληλους τύπους και πρώτο θεμελιώδες τεχνολογικό επίτευγμα τη συστηματική χρήση λίθινων εργαλείων. Τη θέση του προγόνου μας διεκδικεί με τα μέχρι σήμερα δεδομένα ο homo habilis, που διασπάστηκε στη συνέχεια σε άλλους κλάδους ένας εκ των οποίων γέννησε τον δικό μας κλάδο, τον homo sapiens. Συνυπήρξαμε κατά ορισμένα διαστήματα με τους συγγενικούς αυτούς κλάδους, οι οποίοι δεν τα κατάφεραν όμως στον μακρύ δρόμο της προϊστορικής μας περιπέτειας και σε κάποια δύσκολα σημεία του εξαφανίστηκαν. Κατά τη μακρά περίοδο της γένεσης νέων κλάδων από τον homo habilis επιτεύχθηκε μια δεύτερη τεχνολογική επανάσταση, οι πολλαπλές χρήσεις της φωτιάς¹. Επομένως, πρέπει να απαλλαγούμε από την εγωιστική άποψη περί συνεχούς γραμμικής βιολογικής εξέλιξης και καταληκτικής μοναδικότητας του ανθρώπινου γένους.

Επί εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια επιβιώσαμε στην Αφρική ως ταπεινοί τροφοσυλλέκτες της χλωρίδας και των υπολειμμάτων της σκοτωμένης από άλλους δυνατούς θηρευτές πανίδας, με συμπληρώματα των αναγκών μας από το κυνήγι μικρών θηλαστικών. Υπήρξαμε κυρίως διωκόμενοι και ελάχιστα διώκτες, ένας αδύνατος κρίκος προς το τέλος της τροφικής αλυσίδας. Ανήκουμε στα γένη που ζουν κατά ομάδες και τα κίνητρα της μάχης μας για την

¹Μια από τις χρήσεις αυτές, το μαγείρεμα, εξοικονόμησε ενέργεια για την αφομοίωση των τροφών και μείωσε τον όγκο του πεπτικού μας συστήματος εις όφελος της ανάπτυξης του εγκεφάλου. Εικάζεται ότι στο μαγείρεμα της τροφής οφείλεται η εμφάνιση του κλάδου μας, αλλά και του neanderthalensis.

επιβίωση και την αναπαραγωγή διακρίνονται σε εγωκεντρικά (ατομική επικράτηση, πόλεμος όλων εναντίων όλων) και αλτρουιστικά (συλλογική επιβίωση με συνεργασία, συντονισμένη δράση και περιορισμό των προσωπικών φιλοδοξιών). Υπενθυμίζεται λοιπόν εδώ ότι η συλλογικότητα, χωρίς ταξικές διαφοροποιήσεις και άπληστες ατομικές συμπεριφορές, στήριξε καθόλη τη μακρά προϊστορία την επιβίωσή μας την αναρρίχηση στην πρώτη θέση της τροφικής αλυσίδας και την κατάκτηση του πλανήτη. Η δε ιστορική περίοδος μας διδάσκει ότι και μετά τη διαστρωμάτωση της κοινωνίας σε τάξεις, διακρίθηκαν και μακροήμερευσαν οι κοσμικές εξουσίες με θεσμικά και αξιακά θεμελιωμένη την προτεραιότητα της εξυπηρέτησης του συλλογικού συμφέροντος. Υπερίσχυσαν δηλαδή οι κοινωνίες που διαθέτουν σε πλειοψηφία τα εμποτισμένα με την αλτρουιστική επιλογή άτομα, τα οποία και επιβάλλουν, θεσμικά ή εθιμικά με τη συμπεριφορά τους, τον περιορισμό της ατομικής απληστίας και αλαζονείας. Επομένως, από την αέναη εξελικτική μας πορεία τεκμηριώνεται ένα πρώτο διαχρονικό δίδαγμα: οι εμποτισμένες με τη συλλογικότητα ανθρώπινες κοινωνίες υπερέχουν των εγωκεντρικών, τόσο στο γενικότερο επίπεδο της προόδου σε ένα ανταγωνιστικό τοπικό και διεθνές περιβάλλον όσο και στην ποιότητα ζωής των μελών τους.

Οι συνεχείς συγκρούσεις για τη διασφάλιση του ζωτικού χώρου διέπονται από ένα γενετικό κώδικα συμπεριφοράς για τα γένη και τους κλάδους των πρωτευόντων θηλαστικών: οι αντιμαχόμενες ομάδες αποφεύγουν τη συστηματική εξόντωση των αντιπάλων. Ο δικός μας κλάδος (*homo sapiens*) λειτουργεί ως μια ακραία εξαίρεση στον παραπάνω κώδικα, διότι αναδειχθήκαμε οι φονικότεροι των ανθρωπίδων. Στην ίδια εξαίρεση αλλά με μικρότερες επιδόσεις υπάγονται οι χιμπατζήδες και εικάζεται ότι το ειδικό αυτό πολεμικό ένστικτο της φυσικής αλληλοεξόντωσης μεταξύ γειτονικών ομάδων του ίδιου κλάδου, ή των συγγενικών κλάδων του ίδιου γένους, για τη διεκδίκηση ζωτικού χώρου - αντί της εκδίωξης των ηττημένων - κληρονομήθηκε από έναν κοινό μας πρόγονο με τους χιμπατζήδες εδώ και έξι με οκτώ εκατομμύρια χρόνια. Βέβαια, αυτή η πιθανή μακρινή γενετική μας προδιάθεση επ' ουδενί λόγω δικαιολογεί τις ειδεχθείς μαζικές δολοφονίες που διαπράττονται αδιάλειπτα και αποδεδειγμένα μετά το ξεκίνημα της ιστορικής μας περιόδου, μέχρι και τις μέρες μας.

Με δεδομένο λοιπόν και τον άμεσο κίνδυνο ολοκαυτώματος από τη χρήση των διαδεδομένων ήδη πυρηνικών όπλων με διάφορα προσχήματα (π.χ. προληπτικό -αποτρεπτικό κτύπημα), καταλήγουμε σε ένα προφανές δεύτερο δίδαγμα: η βιολογική μας διάσωση στο ορατό μέλλον έχει ως προϋποθέσεις την άμεση καταστροφή όλων των πυρηνικών όπλων και την απαγόρευση, σε παγκόσμια κλίμακα, της επίλυσης οποιασδήποτε διαφοράς μέσω της φυσικής ή κοινωνικοοικονομικής εξόντωσης των αντιπάλων. Οι στόχοι αυτοί θα ήταν εύκολα εφικτοί, τόσο στο θεσμικό όσο και στο επιχειρησιακό επίπεδο, αν υπήρχε η σαφής και απροσχημάτιστη βούληση των σημερινών μεγάλων δυνάμεων για την επιβολή τους. Το έχουν συστηματικά αποδείξει οι κυβερνώντες τις κοινωνίες μας με την κατ' επανάληψη εκτόνωση πολλών άλλων ενστικτωδών αντιδράσεων της πλειοψηφίας, συνήθως υπό την επήρεια του φόβου. Άλλωστε, η σύγχρονη βιολογία έχει τεκμηριώσει ότι μπορούμε να δημιουργήσουμε στο ανθρωπογενές περιβάλλον τις κατάλληλες συνθήκες για την πλήρη απενεργοποίηση τέτοιας φύσεως κληρονομημένων συμπεριφορών.

Το ζήτημα της ατομικής ιδιοκτησίας ήταν και παραμένει μείζονος σημασίας για τη δόμηση των κανόνων συνύπαρξης και εξέλιξης των μελών κάθε συνεκτικής ομάδας του είδους μας. Η γενική βιολογική ανάγκη κατοχής και ελέγχου των ελάχιστων αναγκαίων χώρων και μέσων για την ατομική επιβίωση λειτουργεί επιτακτικά σε όλα τα πρωτεύοντα θηλαστικά. Στο γενετικό αυτό πλαίσιο κινήθηκε το γένος μας *homo* και οι κλάδοι του. Ο δικός μας κλάδος (*homo sapiens*) και ο εξαφανισθείς εξάδελφος κλάδος του (*neander*) πιθανότατα με τη φονική συνδρομή μας, έχοντας ήδη εφεύρει την επεξεργασία του λίθου και τη φωτιά, απέκτησαν αφενός την ιδιοκτησία των αντίστοιχων προσωπικών αντικειμένων, όπως όπλα, εργαλεία, δερμάτινα ενδύματα και διαμορφωμένους καταφύγιους χώρους, συνήθως μέσα στο ενδιαίτημα της ομάδας, και αφετέρου το δικαίωμα σε ένα πλήρες μερίδιο

από τις παραγωγικές δραστηριότητες της ομάδας. Επομένως, η στοιχειώδης αυτή ατομική ιδιοκτησία πηγάζει από την αρχέγονη ανάγκη εμπέδωσης ενός αισθήματος ασφάλειας για την επιβίωση σε ατομικό επίπεδο. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει το βιολογικό λάθος των ιδεολογιών που υποστηρίζουν ακόμα την κατάργηση κάθε είδους και μορφής ατομικής ιδιοκτησίας - παρά τα καταστροφικά για τον απλό άνθρωπο αποτελέσματα των εξουσιών που τις εφάρμοσαν - και τεκμηριώνει ένα πρώτο σκέλος του τρίτου διαχρονικού διδάγματος.

Πρέπει όμως να αναγνωρίσουμε ως βιολογικά περιττή, κοινωνικά απαράδεκτη αλλά και πηγή των καταστροφικότερων συγκρούσεων στην ανθρώπινη ιστορία, την καταχρηστική μετεξέλιξη της λιτής ατομικής ιδιοκτησίας στη μεγαλοϊδιοκτησία επί του συσσωρευμένου πλούτου και των μέσων παραγωγής μιας ασήμαντης σε ποσοστό επί του πληθυσμού αλλά πανίσχυρης οικονομικής ολιγαρχίας. Είναι το βαρύ και αδικαιολόγητο τίμημα των διαστρωματωμένων κοινωνιών, τη γένεση των οποίων θα συνοψίσουμε στην επόμενη ενότητα, στην αρχέγονη ανασφάλεια των αγελαίων πρωτευόντων θηλαστικών και του δικού μας είδους, των ανθρωπίδων, ως προς τους μεγάλους θηρευτές, που εκδηλώνεται με τη συσπείρωση των μελών της ομάδας γύρω από τον ισχυρότερο και ικανότερο. Η αρχηγία αυτή, που ήταν άμεσα ανακλητή διότι ετίθετο συνεχώς υπό αμφισβήτηση, κατέληξε στο σύνηθες μόρφωμα της μόνιμης κατοχής των πηγών της εξουσίας από μειοψηφίες και στην υποβάθμιση της πλειοψηφίας στην τάξη των υποτελών στους άρχοντες.

Στο πλαίσιο αυτής της εξέλιξης, οι διαστρωματωμένες ανθρώπινες κοινωνίες που διαδέχθηκαν τις πρώτες αταξικές φυλές δομήθηκαν ως αλληλοεμπλεκόμενα δίκτυα εξουσιών, σύνθετα, ακατάστατα και απρόβλεπτα κατά τη στοχαστική έννοια του όρου. Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας διακρίνονται² σε ιδεολογικές, οικονομικές, στρατιωτικές και πολιτικές, ασκούνται δε υπό τέσσερις συνήθεις μορφές: τη συλλογική, η οποία εκφράζεται με την κατανομή των εξουσιών στα μέλη της άρχουσας ομάδας, την επιμεριστική, που έπεται της συλλογικής και δημιουργεί «αφέντες» και «υποτελείς», τη συγκεντρωτική ή αποκεντρωμένη, με ένα κεντρικό ή πολλά διεσπαρμένα κέντρα αποφάσεων, και την επιτακτική-εξαναγκαστική. Η τελευταία κυριάρχησε στο μέγιστο διάστημα της ιστορικής πορείας μας και στηρίζεται στο «αποφασίζουμε και διατάσσουμε» μιας ηγεσίας που υποτάσσεται συνήθως στα συμφέροντα της οικονομικής ολιγαρχίας ή ταυτίζεται με αυτήν και ασκεί τις εξουσίες με ανύπαρκτη ή πολύ περιορισμένη (και σε κάθε περίπτωση εξαναγκασμένη) κοινωνική συναίνεση. Τα τελικά αποτελέσματα αυτής της άπληστης και αλαζονικής απολυταρχίας υπήρξαν χωρίς εξαιρέσεις καταστροφικά όχι μόνο για τις καταπιεζόμενες κοινωνικές πλειοψηφίες αλλά και για τις βολεμένες μειοψηφίες που αδιαφόρησαν ή συνήργησαν. Αυτό είναι και το δεύτερο σκέλος του τρίτου διαχρονικού διδάγματος.

α) Από τη μεγάλη έξοδο στη γεωργοκτηνοτροφική επανάσταση, τη διολίσθηση στο κοινωνικό «προπατορικό αμάρτημα» της διαστρωμάτωσης, την αστικοποίηση και τη γραφή (100.000 χρόνια πριν έως και 4^η π.Χ. χιλιετία)

Ξεκινήσαμε τη μεγάλη έξοδο από τον παράδεισο της Αφρικής εδώ και 100.000 χρόνια περίπου. Πιθανολογείται ότι εγκαινιάσαμε τότε και την ακραία επιθετική συμπεριφορά μας απέναντι στους τότε εξαδέλφους κλάδους του γένους μας (homo) και παρουσιάσαμε τα πρώτα δείγματα της συνεχιζόμενης μέχρι σήμερα αλόγιστης χρήσης της πανίδας και της χλωρίδας. Η διεκδίκηση των στόχων και η αντιμετώπιση των αυξημένων κινδύνων της κατακτητικής εκδίπλωσής μας στο σύνολο του πλανήτη επέβαλαν τη συγκρότησή μας σε μεγαλύτερες ομάδες των 20 έως 70 ατόμων, από συγγενικές μεταξύ τους αγέλες ή οικογένειες. Κατά το μέγιστο διάστημα αυτής της μακράς πορείας ζήσαμε ως ελεύθεροι κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες, δηλαδή δεν εγκλωβιστήκαμε χωρικά ή κοινωνικά.

---

²Κατά τον Michael Mann (1942-).

Η επαναστατική ανακάλυψη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, με την πρώτη εστία εδώ και 12.000 χρόνια στη Μεσοποταμία και τις καταγιστικές εμφανίσεις άλλων αυτοφυών ή εκ μεταφοράς εστιών σε πολλές περιοχές του πλανήτη κατά τις επόμενες τρεις με τέσσερις χιλιετίες, βελτίωσε θεαματικά τις αναπτυξιακές μας δυνατότητες και ανέτρεψε τα μέχρι τότε στάσιμα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα. Στις εύφορες παραποτάμιες περιοχές με φιλόξενο κλίμα, δημιουργήθηκε μια πολλαπλάσιας ισχύος παραγωγική βάση για τις θεμελιώδεις ανάγκες της διατροφής και της ένδυσής μας. Οι παραπάνω ενισχυμένες ομάδες των προγόνων μας διαπίστωσαν την ανάγκη της μεταξύ τους συνεργασίας για τη στοιχειώδη τιθάσευση της ακανόνιστης διαίτας των νερών και την επωφελέστερη για όλους διανομή του. Πλησίασαν τότε η μία την άλλη, διότι μπορούσαν να συμπύξουν τον ζωτικό για την επιβίωσή τους χώρο, οργάνωσαν την αναγκαία ευρύτερη εργασιακή βάση και ενώθηκαν σε «φυλές», των 150 έως 500 ατόμων, γύρω από την πολύτιμη γεωργική γη. Η συντριπτική πλειοψηφία των περιοχών της εξάπλωσής μας στον πλανήτη δεν διέθετε βέβαια τις ιδιότητες για εύκολες και μεγάλες γεωργικές αποδόσεις, αλλά οι πρόγονοί μας προσαρμόστηκαν διότι στηρίχθηκαν στο δεύτερο σκέλος της γεωργοκτηνοτροφικής επανάστασης: συγκρότησαν μικρότερου μεγέθους νομαδικές φυλές και αναπτύχθηκαν με βραδύτερους μεν ρυθμούς αλλά υπό υγιέστερες φυσικές και κοινωνικές συνθήκες, με κύρια παραγωγική βάση την κτηνοτροφία και επικουρικές εποχιακές καλλιέργειες, συνήθως ξηρικές.

Στις πλούσιες γεωργικές περιοχές γεννήθηκαν και οι πρώτοι εγωκεντρικοί πειρασμοί. Η έμφυτη ανθρώπινη απληστία και αλαζονεία άρχισε να σχηματοποιεί το «μήλο» του προπατορικού κοινωνικού μας αμαρτήματος. Οι εξουσιοδοτημένες από τη φυλή μειοψηφίες των υψηλά ιστάμενων στη διαβάθμιση των ρόλων για την παραγωγή, τη διαχείριση και τη φύλαξη των αγαθών, προσπάθησαν να μετατρέψουν τις ανατεθείσες εξειδικευμένες θέσεις ευθύνης σε μόνιμες θέσεις εξουσίας επί παραγωγικών πόρων και συνανθρώπων. Στοχοποίησαν τον σφετερισμό του κοινοτικού κεφαλαίου σε γόνιμη γη και γεωργοκτηνοτροφικά προϊόντα, αλλά και το εργασιακό δυναμικό της φυλής. Οι συλλογικές αντιστάσεις και αντιδράσεις προς τους επιρρεπείς στο αμάρτημα αυτό φαίνεται ότι υπήρξαν σθεναρές: τα πρώτα 6.500 προϊστορικά χρόνια της γεωργοκτηνοτροφίας, κατ' ελάχιστο μέχρι το 3.500 π.Χ. για τη Μεσοποταμία και την Κίνα, οι φυλές διατήρησαν τις αταξικές τους δομές, οι μικρές κοινωνίες τους δεν χωρίστηκαν σε κατέχοντες και κατεχόμενους. Η διάθεση της παραγωγής στον καθένα ανάλογα με τις λιτές του ανάγκες και η φύλαξη των πλεονασμάτων, ως κοινόχρηστων αγαθών για τις δύσκολες μέρες, ενίσχυε το συλλογικό αίσθημα ασφάλειας των μελών της φυλής, τον αγώνα για ένα κοινό μέλλον και απέτρεπε τη δημιουργία κοινωνικών διαστρωματώσεων, δηλαδή μόνιμων ιδιοκτησιακών και εξουσιαστικών προνομίων σε μειοψηφίες.

Τα πρώτα ίχνη της διολίσθησης προς το κοινωνικό προπατορικό αμάρτημα εντοπίζονται από την αρχαιολογική σκαπάνη προς το τέλος της μακράς προϊστορίας μας, περί το 3.500 π.Χ., στη Μεσοποταμία. Σε ορισμένες πρώτες μεγάλες οικιστικές συγκεντρώσεις τα ευρήματα δείχνουν ότι μια μικρή μειοψηφία αρχίζει να απολαμβάνει σαφείς διακρίσεις εν ζωή (κτιριακές υποδομές) και μετά θάνατο (τάφους). Η αύξηση των αγαθών και των πληθυσμών ώθησε στη μετάβαση από την εξειδίκευση και τη διαβάθμιση των ρόλων στη φυλή στον διαχωρισμό της σε τάξεις, στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Ορισμένες πλούσιες γεωργικές κοινωνίες επέτρεψαν τη μόνιμη κατοχή των αρχηγικών θέσεων μέσω της εκχώρησης των παραγωγικών θεμελίων τους, δηλαδή της γης, του ζωικού και του ανθρώπινου δυναμικού. Κυριάρχησε δηλαδή η κατεξοχήν εγωκεντρική και καταχρηστική για το σύνολο της κοινωνίας συμπεριφορά μιας άρχουσας ομάδας που αξιοποίησε την ανασφάλεια της φυλής για τα ανθρώπινα αυτού του κόσμου (ρόλος του υπεύθυνου της παραγωγής, του φύλακα και του πολεμιστή) και για τα υπεράνω των δυνάμεών μας φαινόμενα (ρόλος του μάγου ή του ιερέα) και μονιμοποίησε τις «διευθυντικές» θέσεις της με

την οικειοποίηση της ακίνητης περιουσίας (γης) και του γεωργοκτηνοτροφικού κεφαλαίου της φυλής.

Επικράτησε τότε ένας εκρηκτικός συνδυασμός απληστίας περί την ιδιοκτησία και αλαζονείας κατά την άσκηση της εξουσίας. Δημιουργήθηκαν οι «έχοντες και κατέχοντες» τα μέσα παραγωγής που επέβαλαν την ταξική υποβάθμιση των πολλών, δηλαδή συρρίκνωσαν τις υλικές απολαβές και τα κοινωνικά κεκτημένα της μεγάλης πλειοψηφίας της φυλής, με δύο κύρια χαρακτηριστικά: τη μείωση του κοινοτικού μεριδίου στη διατροφή, ένδυση και εγκατάσταση και την αφαίρεση του δικαιώματος συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων για το πλεόνασμα της παραγωγής, για το μέλλον του κοινωνικού συνόλου ή και για την καθημερινή, ατομική ζωή. Οι αρχέγονοι μεγαλοϊδιοκτήτες χρησιμοποίησαν τις πηγές της οικονομικής τους εξουσίας για τη συμμετοχή στις άλλες τρεις πηγές των κοινωνικών εξουσιών (ιδεολογικών, στρατιωτικών και πολιτικών) και κατά κανόνα επέβαλαν τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο τους.

Οι άρχοντες των κοινωνικών εξουσιών άρχισαν τότε να δημιουργούν και την υπερδομή που κατοχύρωνε και επιδείκνυε τη δύναμή τους, όπως περίκλειστα μεγαλοπρεπή ανάκτορα ή και οχυρωμένα αστικά κέντρα με υπηρετικό προσωπικό και διακοσμητικά πολύτιμα μέταλλα. Επομένως, η μόνιμη κοινωνική διαστρωμάτωση συνέβαλε κατά το δεύτερο μισό της 4^{ης} π.Χ. χιλιετίας στη δημιουργία και την εν συνεχεία επιτάχυνση της αστικοποίησης: οι κατέχοντες την παραγωγική γη και τα πλεονάσματά της, οι στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέτες και οι αρχιερείς έπρεπε όχι μόνο να στεγαστούν πολυτελέστερα, αλλά και να προστατευτούν από την αλλότρια απληστία, μαζί με το υπηρετικό προσωπικό τους, μέσα σε μια οχυρωμένη «πόλη». Η αταξική, άμεσα συμμετοχική στη χάραξή της, πορεία της ανθρωπότητας άρχισε να γυρίζει αργά αλλά σταθερά την κοινωνική της σελίδα.

Οξύμωρο, είναι βέβαια, το γεγονός ότι το κοινωνικό προπατορικό μας αμάρτημα φαίνεται ότι οδήγησε στην ευεργετική για την ανθρωπότητα ανακάλυψη συστήματος γραφής, με την οποία ξεκίνησε και η ιστορική μας περίοδος. Αναγκάστηκαν να την εφεύρουν περί το 3.300 π.Χ. οι «υπάλληλοι» ορισμένων πρώτων αστικοποιημένων ολιγαρχών για τη φερέγγυα λογιστική αποτύπωση της διαχείρισης και εξέλιξης του συσσωρευμένου πλούτου.

Συγκρίνοντας τις χωρικά εγκλωβισμένες γύρω από τις εύφορες γαίες γεωργοκτηνοτροφικές κοινωνίες με τις ελεύθερες αταξικές ομάδες των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών και των μετεξελίξεών τους, των νομαδικών φυλών που στηρίχθηκαν κυρίως στην κτηνοτροφία, διαπιστώνουμε ότι οι μεν πρώτες υπερείχαν θεαματικά ως προς την πληθυσμιακή αύξηση και τη συσσώρευση υλικής δύναμης, ενώ οι δεύτερες πλεονεκτούσαν ως προς τη συλλογική και χωρίς διακρίσεις δομή και λειτουργία τους αλλά και στο καθαρά βιολογικό επίπεδο των μελών τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα αναδεικνύουν τις μεγάλες διαφορές μεταξύ των αστικών ή ημιαστικών υποδομών στις πλούσιες περιοχές και των λιτών καταλυμάτων των νομάδων, αποκαλύπτουν όμως ότι οι τελευταίοι είχαν πολύ καλύτερη υγεία και ευρωστία (εντυπωσιακά μεγαλύτερο ύψος) από τους ευρασιάτες γεωργούς των 6.500 τελευταίων προϊστορικών χρόνων και των πρώτων ιστορικών χιλιετιών. Ήταν το τίμημα που πλήρωσαν οι παραγωγικά προνομιούχες κοινωνίες της τότε εποχής για την ασφαλέστερη, αφθονότερη αλλά μειωμένης ποιότητας σίτισή τους, για τον συνωστισμό τους στις εύφορες αλλά ανθυγιεινές παραποτάμιες περιοχές και για τον εν συνεχεία υποβιβασμό της πλειοψηφίας τους στην τάξη των υπόχρεων εργασίας, χωρίς ουσιαστικά κοινωνικά δικαιώματα. Η πολύ πιο ισορροπημένη διατροφή, η υγιεινή ζωή και η αρμονική συμβίωση των νομάδων στο πλαίσιο της φυλής τους και με το φυσικό περιβάλλον³, οι πολλοί βαθμοί ελευθερίας με αβεβαιότητες, ανταμείφθηκαν βιολογικά.

³Παρά τη σχετικά πρόσφατη βιολογική εξίσωση των πληθυσμών των αναπτυγμένων χωρών με τους προγόνους κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες (τουλάχιστον ως προς το μέσο ύψος (1,75) για τους άνδρες), διατηρείται η αρχέγονη νοσταλγία μας για τον ουτοπικό ίσως κοινωνικό παράδεισο της ζωής σε αραιοκατοικημένες περιοχές, στα πλαίσια μιας αταξικής, άμεσα δημοκρατικής μικρής κοινωνίας. Σπάνιες είναι βέβαια οι περιπτώσεις

β) Η εποχή του γεωργοκτηνοτροφικού καπιταλισμού με την αγορά, την απροκάλυπτη δουλεία και την ανάδυση της ελεύθερης μικρομεσαίας τάξης (3.500 π.Χ. έως 1500 μ.Χ.)

Το κοινωνικό προπατορικό μας αμάρτημα γέννησε, εδώ και 5.500 χρόνια στην εύφορη Μεσοποταμία, τον «γεωργοκτηνοτροφικό καπιταλισμό», υπό την απλή έννοια της πρώιμης δομής μιας ολιγαρχίας μεγαλοϊδιοκτητών που κατείχαν ως ιδιώτες⁴ το κεφάλαιο σε γη, τα μέσα παραγωγής, τον εξοπλισμό, τη ζωική δύναμη και το ανθρώπινο δυναμικό για την καλλιέργεια-εκτροφή, εκμετάλλευση και πώληση φυτικών και ζωικών προϊόντων. Η περίοδος του γεωργοκτηνοτροφικού καπιταλισμού κράτησε πέντε ολόκληρες χιλιετίες και οδηγούσε, κατά κανόνα, στη διαστρωμάτωση των ανθρώπων σε τρεις κύριες τάξεις: τους ποσοστιαία ελάχιστους πλούσιους «άρχοντες» της γης, τους φτωχούς μικροϊδιοκτήτες μέσων παραγωγής, γεωργούς ή βιοτέχνες, που αντιπροσώπευαν ένα μικρό έως και σημαντικό αλλά με ευρύτατες διακυμάνσεις ποσοστό του πληθυσμού, αλλά και πολλούς κοινωνικά ανύπαρκτους ανθρώπους, τους ακτήμονες και τους δούλους, συνήθως λάφυρα πολέμου ή χρεωκοπημένους αγρότες.

Η «αγορά» ήταν - και παραμένει, υπό την ευρεία έννοια του όρου, μέχρι σήμερα - χώρος ανταλλαγής προϊόντων αλλά και υπηρεσιών και εμπειριών. Λειτουργούσε υποτυπωδώς και στις προϊστορικές αταξικές κοινωνίες ως πολύτιμο αναδιανεμητικό, ανταποδοτικό αλλά και συνεκτικό δρώμενο, αναγκαίο για την καλύτερη επιβίωση, τη συμβίωση και την εξέλιξη τους μέσω της ανταλλαγής προϊόντων και της διάδοσης τεχνικών και πολιτιστικών επιτευγμάτων. Στις μετέπειτα διαστρωματωμένες γεωργοκτηνοτροφικές κοινωνίες τα μεγέθη της παραγωγής, φύλαξης και διαχείρισης προϊόντων πολλαπλασιάστηκαν. Η συνακόλουθη αναβάθμιση των χώρων και λειτουργιών της αγοράς ανέδειξε και την κοινωνική της επιρροή εντός αλλά και εκτός των ορίων της φυλής. Συνέβαλε έμμεσα στη λειτουργική συνένωση των φυλών, στην ενίσχυση των αστικών συγκεντρώσεων, των οχυρώσεων τους και στην οικονομική και πολιτική δύναμη, εν μέρει των απλών παραγωγών και κυρίως της εκάστοτε άρχουσας τάξης που συγκροτούσε και τον φορέα του γεωργοκτηνοτροφικού καπιταλισμού.

Επομένως, μια αρχέγονη μορφή αγοράς προϋπήρξε του γεωργοκτηνοτροφικού καπιταλισμού και η εν συνεχεία εξέλιξή της επέδρασε θετικά, κατά το μέγιστο διάστημα της προϊστορίας και της ιστορίας μας, στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη. Αλλά και ο καπιταλισμός διαθέτει βαθιές ρίζες, υπό την πρώιμη έστω γεωργοκτηνοτροφική μορφή του. Διαπιστώσαμε ότι επεκράτησε και κυριάρχησε στον κόσμο κατά το συντριπτικά μεγαλύτερο διάστημα της ιστορίας μας και αναγνωρίζουμε, τόσο τις θετικές, έως και θεαματικές, αναπτυξιακές συμβολές του στα πολιτιστικά, επιστημονικά και τεχνολογικά μας επιτεύγματα, όσο και τις αρνητικές έως και εξοντωτικές δράσεις του στον άνθρωπο, τις κοινωνίες και το φυσικό μας περιβάλλον. Ο καπιταλισμός πρέπει να κρίνεται συνεχώς σύμφωνα με τις αρχές της διαλεκτικής και της ισηγορίας, χωρίς δογματικές ευλογίες ή στείρες καταδίκες. Επισημαίνεται, δηλαδή, ότι απορρίπτεται κατηγορηματικά, τόσο η *a priori* αρνητική αντιμετώπιση των εκπροσώπων του, όσο και το άλλοθι της «ηθικής ουδετερότητας» για τα πεπραγμένα τους.

Τις πρώτες δύο και πλέον ιστορικές χιλιετίες (3.300 έως 1.200 π.Χ.), μέχρι και το τέλος της εποχής του χαλκού, στις εύφορες παραποτάμιες περιοχές με ήπια κλιματικά χαρακτηριστικά επικράτησαν τα συγκεντρωτικά και επιτακτικά-εξαναγκαστικά μορφώματα εξουσίας. Την πρώτη ασιατική αυτοκρατορία ίδρυσαν οι Σουμέριοι, τους διαδέχθηκαν κατά τη 2^η π.Χ. χιλιετία οι Χετταίοι και στη συνέχεια κυριάρχησαν οι Ασσύριοι. Οι κατακτητές διέθεταν τα αρχικά πλεονεκτήματα της προέλευσης από σκληρό και άγονο περιβάλλον και της συλλογικότητας με την πειθαρχημένη αξιοποίηση της ευρείας λαϊκής βάσης των φυλών

κοινωνικοοικονομικά επιτυχημένων συνανθρώπων μας που αυτοεξορίζονται αναζητώντας την ηρεμία ενός απομακρυσμένου από τον «πολιτισμό» φυσικού περιβάλλοντος.

⁴Η κατοχή ήταν άμεση ή κατ' εξουσιοδότηση όταν ο μεγαλοϊδιοκτήτης είχε τη νομική ελέω ανώτατου άρχοντα, ιδιοκτήτη όλης της επικράτειας, των αγαθών και των ανθρώπων της.

τους. Ανάλογες εξελίξεις έζησαν η ινδική υποήπειρος και η Κίνα. Κατά τη διανομή και τη νομή της εξουσίας τα ήθη των νικητών αλλοιώνονταν. Κυριαρχούσε ο εγκλωβισμός και η εκμετάλλευση της συντριπτικής πλειοψηφίας των κατακτημένων από μια άπληστη και αλαζονική νέα ολιγαρχία. Χαρακτηριστική είναι η ουσιαστική απουσία αυτής της πλειοψηφίας από τα κοινωνικά, πολιτιστικά και κυβερνητικά δρώμενα, η αντιμετώπιση των μελών της ως άβουλων και αναλώσιμων υπηρετών για την εξυπηρέτηση των αρχόντων. Αναδείχθηκε μάλιστα και μια πρόιμη τάση «παγκοσμιοποίησης» της αγοράς από τους τότε μεγάλους του γεωργοκτηνοτροφικού καπιταλισμού, μέσω της επιβολής οικονομικών εξαρτήσεων στις γειτονικές περιοχές, δημιουργίας απομακρυσμένων αποικιών, σύναψης εμπορικών συμφωνιών ή και οργάνωσης πολεμικών εκστρατειών για τη διασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής εμβέλειας στον έλεγχο των πολύτιμων πρώτων υλών.

Ακολούθησε η επανάσταση της εποχής του σιδήρου κατά τους τελευταίους αιώνες της 2^{ης} π.Χ. χιλιετίας που ανέτρεψε τις τότε κοσμικές εξουσίες και ενίσχυσε σταδιακά στην Ευρασία - και όχι μόνο - τη μικρομεσαία τάξη των οικονομικά ανεξάρτητων μικροϊδιοκτητών γης, βιοτεχνών και εμπόρων. Το δυναμικό αυτό κοινωνικό υποσύνολο δημιούργησε και τις αρχαιοελληνικές, ρωμαϊκές και ορισμένες ασιατικές πολιτικές εξαιρέσεις των ελευθέρων «πολιτών-οπλιτών», που συγκροτούσαν την πολιτική και στρατιωτική δύναμη των κοινωνιών τους και επέβαλαν, σε λίγες βέβαια περιπτώσεις, την άμεση δημοκρατία της ισονομίας, της ισοτιμίας και της ισηγορίας. Το πλειοψηφικό πάντως μερίδιο στον χώρο και τον χρόνο όλης της γεωργοκτηνοτροφικής περιόδου κατείχαν τα απολυταρχικά καθεστώτα, αλλά και στις ελάχιστες δημοκρατικές νησίδες οι κάτοικοι χωρίς πολιτικά δικαιώματα και οι δούλοι συνέχισαν να υπάρχουν σε σημαντικούς απόλυτους και σχετικούς αριθμούς.

Τέλος, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι από το ξεκίνημα της εποχής του σιδήρου μέχρι σήμερα, η άνοδος και η πτώση των κοσμικών εξουσιών συσχετίζονται εντυπωσιακά με την αύξηση-ενίσχυση και τη συρρίκνωση-υποβάθμιση αυτής της ελεύθερης μικρομεσαίας τάξης. Χαρακτηριστικότερα είναι τα παραδείγματα συσχετισμού της διάλυσης της μικρομεσαίας τάξης με την παρακμή και πτώση της δυτικής (476 μ.Χ.) και στη συνέχεια την υποβάθμιση της ανατολικής (1025 μ.Χ.) ρωμαϊκής αυτοκρατορίας⁵. Αντίστοιχες είναι και οι ανατροπές δυναστειών στην αυτοκρατορία της Κίνας και οι πολλές, σχετικά πρόσφατες, καταρρεύσεις καθεστώτων σε μεγάλες ευρασιατικές δυνάμεις, με εντυπωσιακότερη τη ρωσική επανάσταση του 1917. Η δε δυτική Ευρώπη έζησε επί χίλια χρόνια την τεχνολογικά, πνευματικά και πολιτιστικά αγκυλωμένη μεσαιωνική εποχή λόγω της δεσποτικής τριαρχίας, τοπικών ισχυρών φεουδαρχών, αδύναμων βασιλέων και της επικυρίαρχης εκκλησίας, που είχαν μετατρέψει τη συντριπτική πλειοψηφία της μικρομεσαίας τάξης σε δουλοπάροικους χωρίς την παραμικρή κοινωνική και πολιτική παρουσία.

γ) Ευρωπαϊκή αναγέννηση και εμποροκρατία, βιομηχανική επανάσταση και δυτική αποικιοκρατία, γαλλική επανάσταση και αστική κυριαρχία (16^{ος}, 17^{ος}, 18^{ος} και 19^{ος} αιώνες)

Η επί 5.000 χρόνια κυριαρχία του γεωργοκτηνοτροφικού καπιταλισμού κλονίστηκε στην Ευρώπη περί το 1500 μ.Χ. ως προς το οικονομικό της σκέλος, λόγω κεντροβαρούς σύγκλισης των κοσμικών εξουσιών, παρακμής της κραταιάς μεσαιωνικής ιδεολογίας και ισχυροποίησης της εμποροκρατίας, δηλαδή του εμπορικού καπιταλισμού. Προηγήθηκαν οι μεγάλες συστημικές αλλαγές όλων των κοσμικών εξουσιών και της ιδεολογικής επικυριαρχίας από τον 13^ο μέχρι τον 15^ο αιώνα, με την εξασθένηση της κοινωνικοπολιτικής βάσης της φεουδαρχίας και τη συρρίκνωση της εμβέλειας της παπικής κηδεμονίας, εις όφελος των

⁵Η πτώση της Κωνσταντινούπολης, το 1453 μ.Χ. δεν αναιρεί το γεγονός της προκληθείσας ουσιαστικής κατάρρευσης της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 1025 μ.Χ., μέσω της συρρίκνωσής της στην περιορισμένη βυζαντινή επικράτεια, όπως δείξαμε στο δεύτερο κεφάλαιο.

κεντροβαρών εθνικών κρατών και εκκλησιών. Τις ανατρεπτικές αλλαγές επιτάχυνε και η ύφεση της αγροτικής οικονομίας στον ύστερο ευρωπαϊκό μεσαίωνα που ανάγκασε το πλεονάζον εργατικό δυναμικό να αναζητήσει απασχόληση στις πόλεις, κερδίζοντας έτσι και την απεξάρτηση από την υποτέλεια στον φεουδάρχη. Η κραταιά αριστοκρατία της γης έχασε την οικονομική πρωτοκαθεδρία από την ανερχόμενη τάξη των εμπόρων (16^{ος}, 17^{ος} αιώνας).

Οι αστικοί ιστοί ισχυροποιήθηκαν, έγιναν πόλοι της σταδιακής απελευθέρωσης της ελεύθερης και αδογμάτιστης σκέψης κατά τα παλαιότερα ελληνορωμαϊκά πρότυπα, της ανακάλυψης και αξιοποίησης νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων αλλά και της πολιτιστικής αναγέννησης που σφράγισε με τα αριστουργήματά της το ξεκίνημα μιας νέας εποχής. Η αναγεννημένη Ευρώπη κατέκτησε δια θαλάσσης τις πέραν του Ατλαντικού και Ινδικού ωκεανού χώρες και εγκαθίδρυσε, με πρόσχημα τη διάδοση της χριστιανικής πίστης, μια νέα κοσμική και ιδεολογική αποικιοκρατία, σκληρότερη ως προς την κοινωνικοοικονομική αντιμετώπιση των νέων χωρών από όλες τις προγενέστερες των μεγάλων κατακτητών της γεωργοκτηνοτροφικής εποχής. Η απομύζηση του πλούτου των αποικιών και το απροκάλυπτο εμπόριο δούλων ανέδειξαν, όμως, την αχίλλειο πτέρνα του εμπορικού καπιταλισμού. Ο πραγματικός «πλούτος των εθνών»⁶ συρρικνώθηκε, με επώδυνες κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις. Ο πληθωρισμός έπληξε ανελέητα την εργατική τάξη, η ενδογενής παραγωγή κατέρρευσε και οι φιλόδοξες άρχουσες δυναστείες δεν μπόρεσαν να αποφύγουν τις αλληπάλληλες οικονομικές πτωχεύσεις των κρατικών τους ταμείων.

Ακολούθησε το πρώτο βήμα της ανατρεπτικής βιομηχανικής επανάστασης, στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Με τη μαζική αξιοποίηση των νέων επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων, οι ταχύτητες και οι ποσότητες παραγωγής προϊόντων και μετακινήσεων ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίων πολλαπλασιάστηκαν. Οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις επιτάχυναν την πορεία τους για την πολιτικοστρατιωτική κυριαρχία του κόσμου και επιτεύχθηκε η πρώτη οικονομική παγκοσμιοποίηση. Το 1720 η Ευρώπη ήλεγχε πλήρως τα δύο τρίτα του παγκόσμιου εμπορίου και μέχρι το 1780 είχε καλύψει τα τρία τέταρτα. Η απεξάρτηση από την ευρωπαϊκή (βρετανική) κυριαρχία ενός αποικιακού κολοσσού, μετά την επαναστατική επικράτηση των βορειοαμερικανικών αποίκων, το 1776, δημιούργησε τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Η.Π.Α.), που διέθεταν τους φυσικούς πόρους και το ανθρώπινο δυναμικό για την επικυριαρχία σε όλη την αμερικανική ήπειρο και τη σταδιακή ανέλιξη σε υπερδύναμη του δυτικού κόσμου.

Με τη γαλλική επανάσταση, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, κατακτήθηκε για πρώτη φορά σε μεγάλη χώρα της ηπειρωτικής Ευρώπης η πολιτική και στρατιωτική εξουσία από την κατέχουσα ήδη τα νέα μέσα παραγωγής αστική τάξη, που φρόντισε να πνίξει στο αίμα, όχι μόνο μέρος της παλαιάς αριστοκρατίας αλλά και τα ζωηρά στελέχη των εργατικών-λαϊκών κινημάτων. Παρά την παλιννόστηση ορισμένων κληρονομικών μοναρχιών και παλαιών δομών διακυβέρνησης, μετά το «Βατερλώ» της ναπολεόντειας εποχής, η κυριαρχία της αστικής μας τάξης επεκτάθηκε και σταθεροποιήθηκε κατά τον 19^ο αιώνα στον δυτικό κόσμο. Κύριο όπλο της υπήρξε ο πολλαπλασιασμός της οικονομικής και στρατιωτικής δύναμης μέσω των τεχνολογικών επιτευγμάτων της συνεχιζόμενης με αλματώδεις ρυθμούς βιομηχανικής επανάστασης.

Το θετικό κοινωνικοπολιτικό αποτέλεσμα είναι ότι επιβλήθηκε σταδιακά στις αναπτυγμένες χώρες ένα αντιπροσωπευτικότερο σύστημα διακυβέρνησης, οι αστικές δημοκρατίες. Μεταβιβάστηκαν, δηλαδή, οι κοσμικές εξουσίες από τους ελέω θεού μονάρχες και το φεουδαρχικό τους περιβάλλον στους πολιτικούς ηγέτες και τα στελέχη που εκπροσωπούν μια ευρύτατη κοινωνική βάση, διότι οι πολίτες απέκτησαν (στη συντριπτική τους πλειοψηφία κατά τον 20^ο αιώνα) το δικαίωμα ψήφου. Επομένως, τα κράτη άρχισαν να κυβερνώνται μέσω αντιπροσώπων των πολιτών, που εκφράζουν τη βούληση της κοινωνίας και συγκροτούν τη βουλή. Τα μέλη της βουλής εκλέγονται για χρονικά προσδιορισμένη,

⁶Όπως τον όρισε επιστημονικά ο Άνταμ Σμιθ.

ολιγόχρονη θητεία, εντάσσονται σε πολιτικά κόμματα και επιλέγουν κατά πλειοψηφία την εκτελεστική εξουσία, υπό την ηγεσία ενός αιρετού πρωθυπουργού ή προέδρου της δημοκρατίας.

Παράλληλα, η αστική τάξη του δυτικού μας κόσμου ανέδειξε μια νέα κυρίαρχη εμποροβιομηχανική ολιγαρχία παγκόσμιας εμβέλειας που περιφρόνησε τον κοινωνικό ορθολογισμό της αστικής δημοκρατίας, διέπραξε και συνεχίζει να διαπράττει μέχρι σήμερα το μοιραίο για τις εκάστοτε ηγέτιδες τάξεις, κοινωνικό προπατορικό αμάρτημα: καταφέρνει να επηρεάζει αποφασιστικά τα κοσμικά καθεστώτα, απολυταρχικά ή και κοινοβουλευτικά, προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης των οικονομικών ανισοτήτων, κτίζει και προβάλλει την απληστία και αλαζονεία της, δημιουργώντας μια νέα «αγοραία» έκδοση των ταξικών αγκυλώσεων και καταχρήσεων της φεουδαρχικής εποχής. Ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από την εξάπλωση της δυτικής αποικιοκρατίας στο μέγιστο τμήμα των μη ανεπτυγμένων αλλά οικονομικά αξιόλογων περιοχών του πλανήτη. Οι ηγεσίες των μεγάλων δυνάμεων της εποχής εκμεταλλεύονται την απαλλαγή από τις υποκριτικές ηθικές δεσμεύσεις της παραδοσιακής θρησκείας, παραβλέπουν προκλητικά τις περί λιτότητας και εγκράτειας αρχές της φιλελεύθερης προτεσταντικής μεταρρύθμισης και δεν αισθάνονται την υποχρέωση της στοιχειώδους φροντίδας για τους, παραδομένους στο έλεος της διεθνούς κερδοσκοπίας, μη κεφαλαιούχους εργαζομένους όλων των κατηγοριών.

δ) Παγκόσμιοι πόλεμοι και ο σοσιαλιστικός – κομμουνιστικός αντίλογος της Σοβιετικής Ένωσης (1914 - 1945)

Ο 20^{ος} αιώνας ξεκίνησε ως εποχή κορύφωσης μιας κυνικής συνύπαρξης: η κοινωνική αναληψία⁷ του βιομηχανικού καπιταλισμού στήριξε την απογείωση των «δυτικών» τεχνολογικών και πολιτιστικών επιτευγμάτων του, ευρωπαϊκών και βορειοαμερικανικών. Η συνεχώς διευρυνόμενη παγκοσμιοποίηση των κατακτήσεων και συγκρούσεων των συμφερόντων, η απληστία και η αλαζονεία της κυριαρχικής τους έκρηξης, στιγμάτισαν ανεξίτηλα το πρώτο μισό του αιώνα με δύο παγκοσμίους πολέμους και το θλιβερό ρεκόρ των μεγαλύτερων αιματοχυσιών και καταστροφών στην ανθρώπινη ιστορία. Τα θύματα των άγριων πολεμικών αλληλοεξοντώσεων ξεπέρασαν τα 120 εκατομμύρια, κυρίως νέων ανθρώπων. Στην «Εισαγωγή» του τετάρτου κεφαλαίου συνοψίζονται τα αποκαλυπτικά της απληστίας και αλαζονείας των μεγάλων δυνάμεων της εποχής αίτια και αποτελέσματα του Α΄ παγκόσμιου πολέμου (1914 - 1918), τα λάθη των νικητών και οι φασιστικές εκτροπές του μεσοπολέμου (1919 - 1939) που οδήγησαν στον φονικότερο και εγκληματικότερο πόλεμο στην ανθρώπινη ιστορία, τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο (1939 - 1945).

Από κοινωνικοοικονομική και πολιτική άποψη, μετουσιώνεται κατά τον 20^ο αιώνα σε κυβερνητική πρακτική μια διαφορετική ιδεολογική πορεία, με υπόβαθρο την αρχέγονη νοσταλγία μας για την προγονική, αταξική κοινωνία. Την ξεκίνησαν μετά τον μεσαίωνα οι διανοούμενοι οραματιστές της «ιδανικής κοινωνίας», αναδείχθηκε ως μαχητική συνιστώσα της Γαλλικής επανάστασης αλλά πνίγηκε και αυτή στο αίμα. Δεν έσβησε όμως και κατά τον 19^ο αιώνα μετεξελίχθηκε στις πολλές και ενδιαφέρουσες «σοσιαλιστικές» θεωρίες, ειρηνικές αλλά και επαναστατικές, υποσύνολο των οποίων είναι και οι αναρχικοί, οπαδοί της άμεσης κατάργησης κάθε μορφής εξουσίας. Κυρίαρχη αναδείχθηκε η μαρξιστική θεωρία, λόγω της διαλεκτικής της πληρότητας στην ανάλυση της κοινωνικοοικονομικής ιστορίας και της επιστημονικής θεμελίωσης των θέσεων και προτάσεων για την αντικατάσταση του καπιταλισμού από τον κομμουνισμό.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1917), η κρατούσα τότε στη Ρωσία μαχητική μετεξέλιξη του μαρξισμού επεκράτησε επαναστατικά στην αχανή και καθυστερημένη ευρασιατική

⁷Για παράδειγμα, το 1908 στην πολιτισμένη Αυστρία, το ένα τρίτο του εργατικού δυναμικού της ήταν ανήλικα παιδιά και στα καθ' ημάς Βαλκάνια η κατάσταση ήταν πολύ χειρότερη.

επικράτεια των Τσάρων και για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία εγκαθιδρύθηκε ένα νέου τύπου καθεστώς σε μείζονα γεωπολιτική κλίμακα. Είχε προηγηθεί μεθοδική προετοιμασία που στηρίχθηκε στη λαϊκή αγανάκτηση εναντίον ενός παρηκμασμένου απολυταρχικού καθεστώτος, υπεύθυνου για την εξαθλίωση του ρωσικού λαού και τις τραγικές απώλειες της νεολαίας του στα μέτωπα του Α΄ παγκοσμίου πολέμου. Οι νικητές επαναστάτες δημιούργησαν ένα αντίπαλο κοινωνικοπολιτικό σύστημα, μια υπαρκτή πλέον «σοσιαλιστική» σύνθεση αντικαπιταλιστικής θεωρίας και πρακτικής (υπό απολυταρχική, όμως, μονοκομματική «κομμουνιστική» κυριαρχία) και εφάρμοσαν δημοκρατικά αδιανόητες ακρότητες για την εξόντωση εσωτερικών αντιπάλων. Τα αναπτυξιακά αποτελέσματα του νέου καθεστώτος της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Ε.Σ.Σ.Δ.), υπήρξαν πάντως εντυπωσιακά κατά την πρώτη τουλάχιστον τριακονταετία του και δημιούργησαν μια νέα σύγχρονη υπερδύναμη που κατάφερε να επιφέρει και το αποφασιστικό πλήγμα στον ναζισμό, κατά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Η ευρύτερη μικρομεσαία τάξη του καπιταλιστικού κόσμου, δηλαδή οι παρέχοντες τις υπηρεσίες τους εργάτες, διοικητικοί υπάλληλοι και ελεύθεροι επαγγελματίες, επιστήμονες και μη, άρχισαν ήδη από τον 19^ο αιώνα να οργανώνουν τις πρώτες αντιστάσεις τους στην εξοντωτική εκμετάλλευση των κατόχων του παραγωγικού κεφαλαίου. Μετά την επικράτηση της σοβιετικής επανάστασης και τις τεράστιες καταστροφές του Α΄ παγκοσμίου πολέμου δημιουργήθηκαν και στις αστικές δημοκρατίες μαζικά αγωνιστικά κινήματα κομμουνιστικής ιδεολογίας, διότι οι απλοί εργαζόμενοι συνειδητοποίησαν ότι με τον πολλαπλασιασμό της οικονομικής δύναμης της «αγοράς» υποπολλαπλασιάζεται η δική τους κοινωνική και οικονομική θέση. Διαπίστωσαν, δηλαδή, ότι την υποταγή του εγκλωβισμένου δουλοπάροικου στον φεουδάρχη της γεωργοκτηνοτροφικής εποχής, στο πλαίσιο μιας προσωπικής σχέσης εξάρτησης, αντικατέστησε η σχεδόν άνευ όρων κοινωνικοοικονομική παράδοσή του στην απρόσωπη εμπορική ή βιομηχανική εταιρεία στο έλεος και την αβεβαιότητα της προσφοράς και της ζήτησης. Αντιμετωπίστηκαν, όμως, σκληρά και κατασταλτικά. Η ιστορική διαδρομή στα αποτελέσματα των διεκδικήσεων των εργαζομένων μέχρι και τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο δείχνει άλλωστε ότι η κυρίαρχη εμποροβιομηχανική αστική τάξη δε δίστασε να προχωρήσει και στις πιο ανίερές συμμαχίες, προκειμένου να περιορίσει τα εργατικά κινήματα στο ελάχιστο δυνατό και κυρίως να απαλλαγεί από τον «κομμουνιστικό κίνδυνο»⁸.

ε) Διπολικός μεταπολεμικός κόσμος και κεϋνσιανή καπιταλιστική όαση, κατάρρευση της Ε.Σ.Σ.Δ. και παλιννόστηση υπό νεοφιλελεύθερο μανδύα της ασύδοτης αγοράς, μεταλλαγμένης σε παγκόσμιο μετα-καπιταλιστικό επικυρίαρχο

Μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο ο κόσμος χωρίστηκε από τους νικητές σε δύο κοινωνικοοικονομικά εκ διαμέτρου αντίθετα και πολιτικοστρατιωτικά αντίπαλα στρατόπεδα, το καπιταλιστικό, με επικεφαλής τις Η.Π.Α. και τις αναπτυγμένες αστικές δημοκρατίες, και το σοβιετικό του «υπαρκτού σοσιαλισμού», με κυρίαρχη την Ε.Σ.Σ.Δ. και σημαντικότερα μέλη τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Στο κομμουνιστικό στρατόπεδο προσχώρησε επαναστατικά και ο ασιατικός γίγαντας, η Κίνα, που διαφοροποιήθηκε όμως σταδιακά στο ιδεολογικό και πρακτικό – κυβερνητικό επίπεδο μετά τον θάνατο του Στάλιν (1953). Το καπιταλιστικό στρατόπεδο, υπό την πίεση και του αντίπαλου δέους, έζησε τη «χρυσή Κεϋνσιανή τριακονταετία» (1945 - 1975), μια κοινωνική όαση για τον απλό πολίτη λόγω της ουσιαστικής ενίσχυσης του κράτους-πρόνοιας σε όλες του τις συνιστώσες. Τα μεταπολεμικά κράτη του σοβιετικού συνασπισμού ξεκίνησαν από μειονεκτική οικονομική θέση και δεν κατάφεραν να πετύχουν ένα σημαντικό κοινωνικό στόχο, την κάλυψη ή έστω τη μεγάλη μείωση της διαφοράς στο μέσο επίπεδο ζωής των πολιτών τους με το αντίστοιχο των γειτόνων τους της δυτικής Ευρώπης.

⁸ Ας θυμηθούμε την ανοχή ή και την έμμεση στήριξή της στο φασισμό και τον ναζισμό.

Η κυρίαρχη οικονομική ολιγαρχία των μεγάλων δυνάμεων του δυτικού κόσμου δεν άφησε αναξιοποίητη τη γενικότερη οικονομική και πολιτική υστέρηση του μέσου σοβιετικού πολίτη. Με αφορμή τα πληθωριστικά φαινόμενα, συνέπεια κυρίως των πετρελαϊκών κρίσεων του 1973 και του 1979, η ανάληψη για τις λαϊκές μάζες - και υπεύθυνη σε μεγάλο βαθμό για τη δημιουργία των φασιστικών καθεστώτων που οδήγησαν στον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο - κλασική οικονομική παράδοση του *laissez-faire* της αγοράς επανήλθε δριμύτερη ως νεοφιλελεύθερη ιδεολογία της σχολής του Σικάγου. Φυσικός πατέρας της θεωρείται ο Φρίντμαν, πνευματικός ο Χάγιεκ, πρώτοι ενθουσιώδεις εραστές της υπήρξαν (παραλείπεται αιδημόνως η Χιλή του Πινοσέτ και ορισμένα άλλα δικτατορικά καθεστάτα της Λατινικής Αμερικής) η Μάργκαρετ Θάτσερ από το 1979 και ο Ρόναλντ Ρέιγκαν από το 1981 και στόχοι-θύματα τα δημόσια αγαθά και οι εργασιακές κατακτήσεις. Το ξήλωμα των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας και η μετατροπή τους σε εμπορεύματα αρχίζει να γενικεύεται στις αρχές της δεκαετίας του '80 και καλύπτει κατά την τελευταία φάση της κατάρρευσης του «αντίπαλου δέους» της Σοβιετικής Ένωσης, προς στο τέλος της δεκαετίας.

Η παλιννόστηση των κλασικών του μονεταρισμού υπό τον νεοφιλελεύθερο μανδύα οδήγησε στην τρίτη κατά σειρά ιστορική μετάλλαξη του καπιταλισμού. Δομήθηκε, δηλαδή, ένας παγκόσμιος μετα-καπιταλισμός της μη παραγωγικής σε αγαθά και θέσεις εργασίας και χωρίς κανόνες ή ουσιαστικούς περιορισμούς, άυλης χρηματοπιστωτικής εκμετάλλευσης, όχι μόνο εμποροβιομηχανικών προϊόντων αλλά και πάσης φύσεως υπηρεσιών, πρώτων υλών και ενεργειακών πόρων. Η εξέλιξη αυτή κωδικοποιείται ως σύντηξη μιας θεσμικής και μιας τεχνικής δυναμικής. Οι πολιτικές εξουσίες απεμπόλησαν το θεσμικό οικονομικό καθήκον τους προς τον πολίτη διά της κατάρτησης των κανόνων προστασίας των κρατών και των κοινωνιών τους από την απληστία των αγορών. Οι τελευταίες δρουν ανεμπόδιστα αξιοποιώντας την εκρηκτική ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών στην πληροφορική και τις επικοινωνίες. Δημιουργήθηκαν και ενεργοποιήθηκαν νέες δομές χρηματιστηριακών προϊόντων, ισοδύναμων σε ισχύ και πλανητική εμβέλεια με τα υπερόπλα των υπερδυνάμεων για τον «πόλεμο των άστρων». Οι αστικές μας δημοκρατίες κατάφεραν να αυτοχειριασθούν και να μετασχηματίσουν τις αγορές σε παγκόσμια, επικυρίαρχη υπερδύναμη.

Οι δογματικές ιδεοληψίες είναι πάντα χρήσιμες στις άρχουσες τάξεις. Υπενθυμίζεται ότι η παγκόσμια οικονομική ολιγαρχία, με τη στήριξη της αστικής μας τάξης και των καθεστώτων της, προσπαθεί απεγνωσμένα να επιβάλλει εδώ και τέσσερις αιώνες ως κυρίαρχη ιδεοληπτική συνιστώσα της κοσμικής μας ιδεολογίας τον οικονομικό φιλελευθερισμό. Παρά τις αλλεπάλληλες οικονομικές και πολιτικές αποτυχίες αυτής της ιδεοληψίας⁹ οι ιερείς του διεθνούς καπιταλισμού επιχείρησαν να επενδύσουν ιδεολογικά και στον νέο-φιλελευθερισμό, με το κοινωνικοπολιτικό επιχείρημα ότι το οικονομικό αυτό σύστημα συγκροτεί το οικονομικό υπόβαθρο της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Το φαιδρό είναι ότι συνεχίζεται μέχρι σήμερα αυτή η προπαγάνδα παρά το γεγονός ότι οι νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές ταιριάζουν το ίδιο, αλλά αποδίδουν περισσότερο στα απολυταρχικά ή στα οιονεί δημοκρατικά καθεστάτα.

Επομένως, έχουμε απαλλαγεί προ πολλού από τον δογματικό μύθο ότι η οικονομία της αγοράς και ο καπιταλισμός γέννησαν και στηρίζουν την αστική δημοκρατία. Ο πρώιμος καπιταλισμός των μεγαλοϊδιοκτητών γης έζησε κατά προτίμηση σε απολυταρχικά καθεστάτα επί 5.000 χρόνια. Ο εμπορικός καπιταλισμός κυριάρχησε από το τέλος του 15^{ου} αιώνα, προηγήθηκε δηλαδή κατά εκατοντάδες χρόνια της αστικής δημοκρατίας στην Ευρώπη και ο βιομηχανικός καπιταλισμός ενίσχυσε αποφασιστικά τις κοσμικές εξουσίες των επιτιθέμενων για την κατάλυση και υποδούλωση των μεγάλων αστικών δημοκρατιών, κατά τους δύο παγκόσμιους πολέμους. Τα τελευταία τριάντα και πλέον χρόνια, το παράδειγμα της Κίνας αποδεικνύει ότι η οικονομία της αγοράς όχι μόνο λειτουργεί, αλλά μπορεί να θριαμβεύει και

⁹Κρίσεις παραγωγής, συνακόλουθη ανεργία και εξαθλίωση των εργαζομένων, εκτροπή των αστικών δημοκρατιών προς απολυταρχικά καθεστάτα.

εκτός κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Αλλά και εντός της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, υπό την επικυριαρχία της αγοράς, είναι αφελές να πιστεύει κανείς ότι το μόνο που χρειαζόμαστε για να λειτουργήσουμε δημοκρατικά είναι σύνταγμα και εκλογές, όπως άλλωστε διαπιστώνουμε καθημερινά και εμείς οι ίδιοι¹⁰.

Η κατάρρευση του παραπάνω νεοφιλελεύθερου μύθου εκτρέπει τώρα την ιδεολογία στην θεοποίηση της έννοιας και της δύναμης του ιδιωτικού οικονομικού συμφέροντος. Η ατομική οικονομική επιτυχία προβάλλεται ως ο κυρίαρχος ιδεολογικός στόχος, η μεγιστοποίηση του οποίου με κάθε νόμιμο - ή και στα όρια του νόμου - μέσο μας απαλλάσσει από την ανασφάλεια και ικανοποιεί όλες τις υλικές και άυλες ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες μας. Υπό την παραλυτική επίρεια του φόβου της φτώχειας, σε ένα περιβάλλον με συρρικνωμένη την κοινωνική πρόνοια και αλληλεγγύη, ο homo sapiens απογυμνώνεται από τους ανοικτούς ορίζοντες του κόσμου των ιδεών και συρρικνώνεται στον μονοδιάστατο homo-economicus. Δεν υπάρχει άλλωστε και το άλλοθι της πειθαναγκαστικής υπακοής μας σε θρησκευτικά δόγματα ή του αντίπαλου δέους των επαναστατικών κοσμικών δογμάτων.

Πράγματι, οι αστικές μας δημοκρατίες κατάφεραν με την ιδρυτική τους πράξη να απαλλαγούν από τη συγκυριαρχία των ιδεολογικών πηγών εξουσίας θρησκευτικού τύπου, τις έθεσαν εκτός των συνόρων της κοσμικής επικράτειας και περιόρισαν τη δύναμή τους. Η δε κατάρρευση και τελική ήττα του σοβιετικού κοινωνικοοικονομικού μοντέλου δόξασε τις αντίπαλες καπιταλιστικές κοινωνίες και στιγματίσε όχι μόνο τη σύντομη ζωή αλλά και τον απόηχο του υπαρκτού σοσιαλισμού, βάσει και της διαχρονικής κυνικής πρακτικής «ουαί τοις ηττημένοις». Οι νικήτριες αστικές δημοκρατίες εξουδετέρωσαν εδώ και 60 χρόνια από τον παγκόσμιο πολιτικό χάρτη την ανατρεπτική συνιστώσα του σοσιαλισμού¹¹, δηλαδή αφαίρεσαν όχι μόνο τη δυνατότητα της επανάστασης αλλά και τη διακηρυγμένη πρόθεση της επαναστατικής αλλαγής από τα κόμματα που υποστηρίζουν μέχρι σήμερα αυτή τη σημαντικότερη, μέχρι πρόσφατα, αντίπαλη ιδεολογική πηγή εξουσίας κοσμικού τύπου.

Είναι βέβαια πολύ νωρίς για μια αξιόπιστη ολιστική κοινωνική σύγκριση μεταξύ του εκπνεύσαντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος στα πρώην σοβιετικά καθεστώτα και της ακμάζουσας σήμερα παγκόσμιας αυτοκρατορίας της μετα-καπιταλιστικής αγοράς. Κατά μείζονα λόγο θα ήταν επιτόλαια, αν όχι και ύποπτη, η απαξίωση της μαρξιστικής θεωρίας που ενέπνευσε τη σοβιετική επανάσταση και όχι μόνο. Η υβριδική αλλά εξαιρετικά επιτυχημένη, με τα καπιταλιστικά μας μέτρα, πορεία της κομμουνιστικής Κίνας είναι σε πλήρη εξέλιξη, ενώ άλλαξαν ριζικά τα δεδομένα και οι προοπτικές των αρχών της δεκαετίας του '90, λόγω της νέας μετα-καπιταλιστικής δομής. Το μέλλον των υπερεξουσιών χωρίς ευρύ κοινωνικό έρεισμα υπήρξε ιστορικά δυσοίωνο και αξίζει τον κόπο να επικαιροποιηθούν, χωρίς δογματισμούς, ορισμένες κριτικές αναλύσεις τόσο των επιτυχημένων όσο και των αποτυχημένων πρακτικών της μαρξιστικής θεωρίας.

στ) Παρακμή των αστικών δημοκρατιών, οι δραματικές επιπτώσεις στη νέα γενιά και οι άμεσες ευθύνες μας

Διαπιστώσαμε ότι η αστική μας τάξη επέβαλε τη δική της δημοκρατία, κυριάρχησε οικονομικά αλλά και πολιτικά στον κόσμο επί δύο και πλέον αιώνες και βρίσκεται σήμερα υπό καθεστώς παρακμιακής υποτέλειας στη μετα-καπιταλιστική αγορά. Αναγνωρίζουμε απερίφραστα, με τα υπάρχοντα ιστορικά δεδομένα, τα μεγάλα συγκριτικά πλεονεκτήματα των κοινοβουλευτικών δημοκρατιών σε σχέση με τις περισσότερες μορφές πολιτευμάτων των

¹⁰ Στο εισαγωγικό μέρος αυτού του δοκιμίου αναφέρθηκε αυτή η επισήμανση από τον οικονομολόγο του Harvard, Bruce Scott. Ο δε νομπελίστας οικονομολόγος Joseph Stiglitz επισημαίνει ότι μια από τις μεγαλύτερες αλλαγές που έχουν συμβεί από την αρχή της δεκαετίας του 1990 είναι το πόσο θολό έχει γίνει το νόημα της δημοκρατίας και πόσο εύκολη είναι η χειραγώγηση των εκλογών.

¹¹ Η τελευταία μεγάλη σοσιαλιστική επανάσταση έγινε και επικράτησε όπως είδαμε το 1949 στην Κίνα.

διαστρωματωμένων κοινωνιών, από το 3.500 π.Χ. μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, και δεν καταδικάζουμε a priori το κυρίαρχο μέχρι σήμερα καπιταλιστικό σύστημα. Απορρίπτουμε, όμως, κατηγορηματικά και τη συνήθη προσποίηση ότι δεν γνωρίζουμε τις κατά καιρούς ακραίες «ταξικές» καταχρήσεις και ανισότητες σε βάρος της κοινωνικής πλειοψηφίας των μη κεφαλαιούχων εργαζομένων και, κυρίως, τη σχετικά πρόσφατη εκχώρηση ζωτικού μέρους των κοσμικών εξουσιών μας στην παγκόσμια οικονομική ολιγαρχία.

Υπενθυμίζουμε λοιπόν ότι το 75% του «πλούτου των εθνών» κρατούν και νέμονται σήμερα οι «ευδαίμονες», το 5% της παγκόσμιας κοινότητας. Ελέγχουν οικονομικά την ανθρωπότητα¹² και λειτουργούν ως επικυρίαρχοι των πολιτικών εξουσιών της. Το 75% των συνανθρώπων μας είναι «απόκληροι» και διαθέτουν μόλις το 5% του παγκόσμιου πλούτου. Διακρίνονται σε «φτωχούς», ένα 25% που διαθέτει το 4% του παγκόσμιου πλούτου και φυτοζωεί με 2,50 έως 10 δολάρια την ημέρα, και σε «εξαθλιωμένους» που αντιπροσωπεύουν τον μισό πληθυσμό της γης, διαθέτουν μόλις το 1% του παγκόσμιου πλούτου και λιμοκτονούν με (πολύ) λιγότερα από 2,50 δολάρια την ημέρα. Υπάρχει άλλο ένα 20% του παγκόσμιου πληθυσμού, οι «μικρομεσαίοι»¹³ που κατέχουν το υπόλοιπο 25% του παγκόσμιου πλούτου. Χωρίζονται σε δύο ισομεγέθη υποσύνολα, τους κοινωνικοοικονομικά αυτοδύναμους που κατέχουν το 15% του παγκόσμιου πλούτου και τους οικονομικά οριακούς και κοινωνικά εξαρτημένους που κατέχουν το 5% του παγκόσμιου πλούτου. Στο πρώτο υποσύνολο ανήκουν και όσοι υπηρετούν ή υπηρέτησαν ως στελέχη στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, όπως εγώ. Καλύπτουμε για το ορατό μέλλον την αξιοπρεπή μας διαβίωση, βιώνουμε όμως το αβέβαιο μέλλον των παιδιών μας. Οι εξ ημών συντηρητικοί έχουμε κλονιστεί ιδεολογικά από τη σημερινή εφιαλτική πραγματικότητα, τρομάζουμε από την κατάρρευση της κοινωνικής συνοχής, διστάζουμε όμως να υποστηρίξουμε ανοικτά την προώθηση δομικών και λειτουργικών αλλαγών στο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό σύστημα.

Επομένως, αναδεικνύεται η ανεύθυνη αδιαφορία ή η συνευθύνη των προγόνων μας και κυρίως όλων ημών των τυχερών μικρομεσαίων που ζούμε στις αστικές δημοκρατίες των δυτικών κοινωνιών, για τη ζοφερή πραγματικότητα των τεσσάρων στους πέντε συνανθρώπους μας. Διαπιστώνουμε ότι η διαχρονική πρακτική της κατά καιρούς εξαθλίωσης της μεγάλης πλειοψηφίας του παγκόσμιου πληθυσμού από τις οικονομικές ολιγαρχίες - που οδηγούσε νομοτελειακά στην κατάρρευση όσων κρατικών οντοτήτων τις ανέχτηκαν - αναβιώνει εφιαλτικά τα τελευταία τριάντα χρόνια με την ανοχή ή και τη συνενοχή των κοσμικών ηγεσιών μας, αλλά και της ψήφου μας. Οι δυνάμεις αυτής της νέας παγκόσμιας αυτοκρατορίας πολλαπλασιάζονται διότι, λόγω της χρήσης των προσφερόμενων από τη σύγχρονη τεχνολογία απείρως ισχυρότερων εργαλείων διαχείρισης και ελέγχου, διαθέτει πρωτόγνωρες για την ανθρωπότητα δυνάμεις πειθαναγκασμού τόσο στις αναπτυσσόμενες όσο και στις δικές μας αναπτυσσόμενες χώρες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ορισμένα ανθιστάμενα κράτη τεμαχίζονται, δηλαδή γκρεμίζονται τα ενιαία εθνικά σύνορα αιώνων μέσω της καλλιέργειας και της ισχυρής υποστήριξης αποσχιστικών τάσεων για τη δημιουργία νέων, υποταγμένων υποσυνόλων.

Αρκετοί από εμάς τους πολίτες της μικρομεσαίας οικονομικής τάξης χρεώνουμε αποκλειστικά τις παραπάνω αρχικές και τελικές ευθύνες στην κυρίαρχη σε παγκόσμια κλίμακα εμποροβιομηχανική και χρηματοπιστωτική ολιγαρχία, αποσιωπώντας το γεγονός ότι σε σημαντικό βαθμό εμείς την αναδείξαμε, είναι σαρξ εκ της σαρκός της αστικής τάξης και των «δημοκρατικών» πολιτικοκοινωνικών επιλογών μας. Είναι δηλαδή προφανές ότι δεν

---

¹²Με αποκορύφωμα τις μη αναπτυσσόμενες χώρες, που συνεχίζει να τις κατέχει άμεσα ή έμμεσα (προπολεμική αποικιοκρατία και μεταπολεμική επικυριαρχία με ελεγχόμενες τοπικές κυβερνήσεις) και να εκμεταλλεύεται εξαντλητικά τους φυσικούς τους πόρους και τους πληθυσμούς τους.

¹³Η μικρομεσαία τάξη αντιπροσωπεύει στις αναπτυσσόμενες χώρες το 60 έως 30% του πληθυσμού, έναντι μόνον 15 έως 5% στις αναπτυσσόμενες.

μπορούμε να καλυφθούμε πίσω από ορισμένες θεωρίες διεθνούς συνωμοσίας. Οι ευθύνες πηγάζουν και τα τελικά δρώμενα βαραίνουν το σύνολο της αστικής μας τάξης, που ελέγχει από τον 19^ο αιώνα μέχρι σήμερα σε παγκόσμια κλίμακα και τις τρεις πηγές των κοσμικών εξουσιών, την οικονομική, την πολιτική και τη στρατιωτική. Ασκούμε δε τις εξουσίες αυτές μέσω των εκπροσώπων μας χρησιμοποιώντας όλες τις μορφές τους, τη συλλογική, την επιμεριστική, τη συγκεντρωτική ή αποκεντρωτική αλλά και την επιτακτική-εξαναγκαστική¹⁴ και παράλληλα έχουμε περιορίσει στο ελάχιστο τις κοσμικές παρεμβάσεις των θρησκευτικών εξουσιών. Το συμπέρασμα είναι ότι, εμμέσως πλην σαφώς, διαθέτουμε τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουμε τη δύναμη κρούσης των μη παραγωγικών κεφαλαίων της αγοράς και να ανατρέψουμε τη μετα-καπιταλιστική επικυριαρχία της. Η μη άσκηση αυτής της υποχρέωσης προς το πληττόμενο σήμερα μεγάλο υποσύνολο του αναπτυσσόμενου κόσμου μας, αλλά και η εγκατάλειψη των καθυστερημένων χωρών σε πρωτόγνωρες κερδοσκοπικές ακρότητες¹⁵, αποδεικνύει την ανεπάρκεια - τουλάχιστον - των εκάστοτε κυβερνώντων και την παθητική συνηγορία ημών των ψηφοφόρων τους.

Η αστική μας τάξη διαπιστώνει ότι απογυμνώνεται ο κυρίαρχος σημερινός νεοφιλελευθερισμός από κάθε ιδεολογικό περίβλημα. Αισθανόμαστε καθημερινά, ως λιγότερο ή περισσότερο ενεργά μέλη της, τον ιστορικό κόλαφο από τη μετατροπή μας σε νευρωτικούς και μύωπες homo economicus. Βιώνουμε φοβισμένοι τις καθημερινές συνέπειες της εκχώρησης των εξουσιών μας στον παγκόσμιο μετα-καπιταλισμό. Υφιστάμεθα ανήμποροι και σε ατομικό επίπεδο τον οικονομικό και ηθικό διασυρμό από την κοινωνικά ανάληπτη και περιβαλλοντικά καταστροφική στρατηγική που χαράσσουν πίσω από το «χρυσούν παραπέτασμα» οι ευδαίμονες και βλέπουμε ξεκάθαρα την κυνική πρακτική του laissez faire των «ιερέων» τους στην αγορά. Ακούμε τον απόηχο της μετά βδελυγμίας απόρριψης αυτής της πρακτικής από το 75% των συνανθρώπων μας και τις δυνατές κραυγές από την πάσχουσα εξ' αιτίας μας μεγάλη πλειοψηφία της νέας γενιάς σε όλες τις χώρες, αναπτυσσόμενες και μη.

Τα νέα παιδιά βιώνουν σήμερα οδυνηρά την παρακμή της αστικής μας δημοκρατίας αλλά και τον μονοδιάστατο εγκλωβισμό του μυαλού τους. Η ανεργία καλπάζει ακόμα και για τους αποφοίτους των δύσκολων, πολυδάπανων, «περιζήτητων» πανεπιστημιακών σχολών. Υφίστανται και πάλι τα δεσμά του φόβου που το κοινωνικό κράτος της γενιάς μας είχε υποσχεθεί να ξεριζώσει. Στην καλύτερη περίπτωση, δηλαδή όταν δεν είναι άνεργα, συνθλιβονται μεταξύ της ημιαπασχόλησης με εξευτελιστικούς όρους και μισθούς, της υπερεκμετάλλευσης της δουλειάς τους και του αχαλίνωτου καταναλωτισμού. Συνακόλουθα, σβήνει η μόνη ελπίδα που πρέπει να παρέχει η αστική δημοκρατία στους μη προνομιούχους από καταγωγή νέους: η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας ελαχιστοποιεί τη δυνατότητά τους να αγωνιστούν για να φοιτήσουν σε καλό σχολείο, να καλυφθούν αξιοπρεπώς από γιατρούς, φάρμακα, στέγη και τροφή, να μπορούν με τις ικανότητες και τη δουλειά τους να αλλάξουν ουσιαστικά τη ζωή τους προς το καλύτερο. Στοχεύοντας στην αποκατάσταση της στοιχειώδους ισότητας των ευκαιριών στην ανθρώπινη κοινωνία, η νέα αυτή γενιά φέρεται εχθρικά προς την εκάστοτε εξουσία, για τον απλό και δίκαιο λόγο ότι την ενοχοποιεί ως κύριο φορέα επιβολής της υποθήκευσης του μέλλοντός της, της ανασφάλειάς της, του εξευτελισμού της, της κυνικής καταδίκης της σε χρονικό βάθος που ξεπερνάει την ενεργό ζωή της.

Ας ομολογήσουμε λοιπόν απλά την κοινωνικοοικονομική και ηθική αποτυχία της αστικής μας τάξης. Δημιουργήσαμε τις αστικές δημοκρατίες αλλά δεν τηρήσαμε τις ιδρυτικές τους αρχές. Μόνον κατά τον 20^ο αιώνα οδηγήσαμε την ανθρωπότητα στις δύο φονικότερες αλληλοσφαγές της ιστορίας της με κύριο θύμα τις τότε νέες γενιές. Ανατρέψαμε στη συνέχεια

¹⁴Βλέπε τους ορισμούς στο δεύτερο κεφάλαιο.

¹⁵Όπως οι μαζικές αγορές τεραστίων εδαφικών εκτάσεων στη λιμοκτονούσα Αφρική για εντατικές καλλιέργειες προϊόντων που εξάγονται αμέσως στις αναπτυσσόμενες χώρες.

το αντιδημοκρατικό πράγματι, αλλά οικονομικά φιλικότερο για τους φτωχούς και εξαθλιωμένους, αντίπαλο δέος του υπαρκτού σοσιαλισμού και εγκαταλειφθήκαμε μακάρια στους διαδόχους των οικονομολόγων του μεσοπολέμου, συνεχιστές της καταστροφικής για την κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή πολιτικής, υπό τον νεοφιλελεύθερο μανδύα. Σήμερα πληρώνουμε το βαρύ τίμημα αυτής της πολιτικής, μέσω της υποταγής όλων των ουσιαστικών κοσμικών εξουσιών μας στη δογματικά ανάληκτη για τον συνάνθρωπο, μετα-καπιταλιστική αυτοκρατορία της αγοράς και διαπιστώνουμε τα εγκληματικά αποτελέσματα των πράξεων και παραλείψεων του νέου επικυρίαρχου. Η άμεση ή έμμεση συνέργειά μας στο εξελισσόμενο μαζικό ανθρωπιστικό και περιβαλλοντικό έγκλημα, είναι, επομένως προφανής: θεμελιώσαμε μόνοι μας ή με τους εκπροσώπους μας τη μεγαλύτερη παγκόσμια ύβρι στην ιστορία του ανθρώπου, έναν τεραστίων διαστάσεων ρατσισμό που έχει οδηγήσει μέχρι σήμερα στην υλική και ηθική εξαθλίωση τριεσήμισι δισεκατομμύρια συνανθρώπους μας και έσβησε το μέλλον της πρώτης, τουλάχιστον, γενιάς του 21^{ου} αιώνα.

Σπεύδοντας ασυλλόγιστα με συνεχώς αυξανόμενες κερδοσκοπικές ταχύτητες, φαίνεται ότι οδηγηθήκαμε κατά τις τελευταίες δεκαετίες στην πραγμάτωση του απόλυτα εφιαλτικού ονείρου: οι κοινωνίες μας εγκλωβίστηκαν στην οικονομική υποτέλεια και την περιβαλλοντική αφροσύνη, διότι εκχωρήθηκαν στην παγκόσμια μετα-καπιταλιστική εμποροβιομηχανική και χρηματοπιστωτική αυτοκρατορία της αγοράς οι πλουτοπαραγωγικές πηγές, η πανίδα και η χλωρίδα, όλο το επενδεδυμένο κεφάλαιο με την υπεραξία της μέχρι σήμερα ανθρώπινης εργασίας και το κληρονομημένο σε όλους τους ανθρώπους φυσικό περιβάλλον. Οι αστικές μας δημοκρατίες δεν καθορίζουν πλέον τις τύχες μας διότι μετεξελίσσονται, θεσμικά και εθιμικά, σε υποτελείς εντολοδόχους οικονομικών ολιγαρχιών, συρρικνώνουν την ουσία του κοινωνικού συμβολαίου (καλή παιδεία και υγεία μόνο για τους έχοντες, συντάξεις πείνας για τους πολλούς κ.λπ.) και αποδέχονται την ασυδοσία των ναών της αγοράς, του χρηματιστηριακού τζόγου, με τις συνακόλουθες ακρότητες σε βάρος της κοινωνικής πλειοψηφίας.

Διαπιστώνουμε, σε τελευταία ανάλυση, ότι γεννήθηκε με τη συναίνεσή μας ένας πανίσχυρος επικυρίαρχος Μεγάλος Αδελφός, με τα διαφορετικά προσώπια των εντολοδόχων του 5% των ευδαιμόνων προσαρμοσμένα κάθε φορά στον παραπλανητικό και κατακτητικό στόχο τους για τον καθένα μας:

- Καλλιέργεια της έμφυτης, δυστυχώς, απληστίας και αλαζονείας μας.
- Πλύση εγκεφάλου, παραπλάνηση και υποδούλωση του εγώ μας στις σειρήνες του καταναλωτισμού, των προσφορών φανταχτερών και άχρηστων στολιδιών και ανθυγιεινών συνηθειών.
- Εθισμός από τη βρεφική ηλικία στην ηλεκτρονική εξάρτηση και τα παιχνίδια της, με δύο καταστροφικά τιμήματα: την απομόνωση από τις άμεσες επικοινωνίες και επαφές με τον πραγματικό κόσμο και την υποκλοπή όλων των πολύτιμων για την ατομική ελευθερία, προσωπικών μας δεδομένων.
- Μετατροπή της ατομικής και συλλογικής μας συνείδησης σε αγχώδες και άναρχο τρέξιμο: των μικρομεσαίων πίσω από τη διάσωση των κεκτημένων και τα καταναλωτικά τερατουργήματα, των απόκληρων μέσα από το φάσμα της πλήρους υλικής και ηθικής εξαθλίωσης και όλων μαζί κάτω από το μαστίγιο των ιερών του παγκόσμιου τζόγου.

Συνωστιζόμαστε λοιπόν γύρω από τα τείχη που προστατεύουν τους ευδαίμονες, ελπίζοντας μάταια ότι η αγανάκτησή μας θα τους συνετίσει. Η ιστορία όμως διδάσκει δύο απλές αλήθειες: όποτε η κοινωνικοοικονομική φάση των κύκλων της παίρνει την κατιούσα, η συρρίκνωση της μικρομεσαίας κοινωνικής τάξης επιταχύνεται και καταστρέφεται το μέλλον του συνόλου (πλην ευδαιμόνων) της νέας γενιάς. Δημιουργούνται, παράλληλα, οι ακραίες κοινωνικοοικονομικές ανισορροπίες που προετοιμάζουν ένα ανατρεπτικό και συνήθως βίαιο συμβάν. Άλλωστε και η κοινή λογική μας δεν επιτρέπει να θεωρήσουμε ως αναγκαία και

νομοτελειακή κατάληξη το σημερινό δίδυμο υποτελούς αστικής δημοκρατίας και επικυρίαρχης παγκόσμιας αγοράς. Ακόμα και ο φοβισμένος, συντηρητικός άνθρωπος δεν πιστεύει ότι η σημερινή εξέλιξη της αστικής μας δημοκρατίας αποτελεί και το αίσιο τέλος της πολιτικής μας ιστορίας. Γνωρίζει ότι μπορέσαμε καλύτερα στο παρελθόν, αντιλαμβάνεται ότι δεν αρκεί η έκφραση της δυσαρέσκειάς του και παραδέχεται ότι οφείλει να συστρατευθεί με τη βούληση της συντριπτικής πλειοψηφίας των συνανθρώπων μας για ένα καλύτερο μέλλον.

Το αρχέγονο ένστικτο της συλλογικής μας επιβίωσης και η υποβόσκουσα κοινή λογική μας αποκοιμίζονται, όμως, κατά μεγάλα διαστήματα από τις σειρήνες της εκάστοτε οικονομικής ολιγαρχίας των ευδαιμόνων και την ψευδαίσθηση των κοινωνικοοικονομικά αυτοδύναμων, δηλαδή του ισχυρού υποσυνόλου της πολυάριθμης μικρομεσαίας κοινωνικής τάξης ότι δεν είναι ορατή η εξέγερση, «η φωτιά και το τσεκούρι», της μεγάλης πλειοψηφίας των απόκληρων συνανθρώπων μας. Δυστυχώς, ο μακρύς ύπνος της λογικής γεννά τέρατα, όπως προφητικά μας προειδοποίησε ο Γκόγια. Μεταμορφώνει π.χ. και μερικούς από εμάς, αργά αλλά σταθερά, στο «απεχθές ζώφιο» που περιέγραψε ο Κάφκα. Γιατί λοιπόν οι φτωχοί και εξαθλιωμένοι της στενής ή ευρύτερης γειτονιάς μας να μην επιθυμούν και κατά την τρέχουσα ιστορική περίοδο την «πολτοποίηση», όχι μόνο των ευδαιμόνων ολιγαρχών αλλά και των εξ ημών μεταλλαγμένων;

Υπάρχει βέβαια και η πιθανότητα να παραβιαστεί για άλλη μια φορά το δεύτερο διαχρονικό δίδαγμα και να προκληθεί από τους αλαζονικούς και άπληστους άρχοντες ένα ολοκαύτωμα επί δικαίων και αδίκων, ανάλογο της πρόσκρουσης του μεγάλου μετεωρίτη που εξαφάνισε, εδώ και 65 εκατομμύρια χρόνια τα τέρατα της τότε εποχής. Η συνηγορία μας είναι και πάλι προφανής: θα έχουμε επιτρέψει να σκηνοθετηθεί η τελευταία μη αναστρέψιμη εγκληματική πράξη μιας παγκόσμιας τραγωδίας στην εξέλιξη της οποίας συμμετείχαμε αλλά αρνηθήκαμε να αναλάβουμε τον αποτρεπτικό ρόλο μας. Τίθεται μάλιστα και ένα τελευταίο σκωπτικό ερώτημα: θα επιβιώσουν μόνο κάποιοι από τους ταπεινούς σημερινούς συνανθρώπους μας ή μήπως οι ευδαίμονες έχουν ήδη φροντίσει για την αποτελεσματική προστασία τους;

ζ) Ακροτελεύτια ερωτήματα και ενθαρρυντικές διαπιστώσεις

Εστιάζοντας στην ελληνική πραγματικότητα, τίθεται ένα κρίσιμο τελικό ερώτημα: πέραν της γενικής ύφεσης της οικονομίας μας, ποια δομικά λάθη ή αδυναμίες εθνικής κλίμακας οδήγησαν τη νέα γενιά επιστημόνων και ειδικότερα τους μηχανικούς στα εξοντωτικά σημερινά επίπεδα ανεργίας; Μια ρεαλιστική προσέγγιση της απάντησης στο παραπάνω ερώτημα συνοψίζεται στην επείγουσα αναβάθμιση των δύο πρώτων αναγκαίων αρχικών συνθηκών για τη μεσο-μακροπρόθεσμη ανάκαμψη της απασχόλησης και των επαγγελματικών διεξόδων:

- ❖ Ενίσχυση των θεμελίων του εκπαιδευτικού σκέλους: Διεύρυνση του γνωσιολογικού υποβάθρου και των δεξιοτήτων που προσφέρονται κατά τη διάρκεια των σπουδών.
- ❖ Ανάγκη ριζικής ανασυγκρότησης της δήθεν αναπτυξιακής πολιτικής των τελευταίων δεκαετιών: άμεση χάραξη συγκεκριμένης παραγωγικής ανασυγκρότησης στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης αναπτυξιακής στρατηγικής και επιχειρησιακών προγραμμάτων (καθηγητής Δημήτρης Ρόκος) με κύριους στόχους,
  - την απαλλαγή μας από τις εξωγενείς, αναπτυξιακές φούσκες ή σκουπίδια και
  - τον επαναπροσανατολισμό μας στην αποκεντρωμένη και αξιοβίωτη ενδογενή ανάπτυξη.

Τα τελευταία τέσσερα χρόνια, ομάδα εθελοντών στο Τ.Ε.Ε., με συντονιστή τον πρώην πρόεδρο Γιάννη Αλαβάνο, αναζητεί λύσεις διεξόδου από το τέλμα, «από την απόγνωση στη γνώση, από τη γνώση στη δημιουργία και στην ανατροπή». Ας συνοψίσουμε ως δείγμα την ενίσχυση ομάδων νέων μηχανικών για τη δημιουργία των δικών τους κοινωνικών

επιχειρήσεων παραγωγικού σκοπού. Η γενική ιδέα της συλλογικής διαχείρισης των παραγωγικών πόρων σε όλες τις κλίμακες (εργοστασίων, βιοτεχνιών, τεχνικών υπηρεσιών, γεωργικής γης) στους ανθρώπους της δουλειάς (μηχανικούς, εργάτες, αγρότες) έχει θετική απήχηση στο θυμικό της μεγάλης πλειοψηφίας των συνανθρώπων μας. Τίθενται όμως δύο κρίσιμα ερωτήματα: γιατί κατέρρευσε το αρχέγονο συλλογικό παραγωγικό σύστημα όπως και οι μεταγενέστερες μετεξελίξεις του; Πόσο εφικτό και ωφέλιμο είναι σήμερα για τον παγκοσμιοποιημένο άνθρωπο, το εγχείρημα της επαναφοράς του;

Από ιστορική άποψη οι κοινωνικές επιχειρήσεις παραγωγικού σκοπού έχουν ήδη αποδείξει τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα, τις αντοχές τους και τη σχετική ασφάλεια που παρέχουν, ιδίως όταν ο κύκλος του κάθε μορφής του καπιταλισμού εισέρχεται στην τελική φάση της κατάρρευσης των εγωκεντρικών κινήτρων του (ο καθένας για τον εαυτό του αλλά η Αγορά όχι μόνο δεν φροντίζει για όλους αλλά θυσιάζει αδίστακτα τις πλειοψηφίες στον βωμό των ολιγαρχικών συμφερόντων της). Παράλληλα, η παραγωγική παρακμή του μετακαπιταλισμού και η οργή της μικρομεσαίας τάξης συναντώνται την επόμενη εικοσαετία με τη ραγδαία εξελισσόμενη τρίτη βιομηχανική επανάσταση, που συνοψίζεται στην αποκέντρωση και εκλαΐκευση των ενεργειακών, πληροφοριακών και τηλεπικοινωνιακών εξουσιών. Οι ανατροπές των κατεστημένων συγκεντρωτικών – επιτακτικών εξουσιών από την επανάσταση αυτή προβλέπονται ανάλογες εκείνων της πρώτης εποχής του σιδήρου (τελευταίοι αιώνας της 2^{ης} π.Χ. χιλιετίας) και οι νέες δυνάμεις δομούνται μέσα από τη δημιουργία και διασύνδεση πολλών παραγωγικών μονάδων μικρής κλίμακας αποκεντρωμένων αλλά τεράστιας συλλογικής ισχύος. Η ιστορία της επανάστασης του σιδήρου επαναλαμβάνεται και στα κύρια συγκριτικά πλεονεκτήματα αυτών των δυναμικών μικρών μονάδων: Δεν έχουν ανάγκη των επενδύσεων εντάσεως κεφαλαίου, άρα και των άκαμπτων συγκεντρωτικών – επιτακτικών εξουσιών και διαθέτουν πολλαπλάσιες δυνατότητες βιωσιμότητας, ανταγωνιστικότητας, ευελιξίας και ευστάθειας.

Δεν υπάρχουν βέβαια οι άγγελοι που θα εγκαθιδρύσουν αφ' υψηλού το ιδανικό νέο κοινωνικό περιβάλλον, π.χ. στους κρίσιμους τομείς της εκπαίδευσης και της ανάπτυξης. Οι μετα-καπιταλιστικές κοινωνίες των αναπτυσσόμενων αστικών δημοκρατιών, τυφλωμένες από την υπερδιαφήμιση των σκουπιδιών της εξωγενούς ανάπτυξης και το ρευστό φόβο της ανέχειας, επιτρέπουν στις κυβερνήσεις τους να συρρικνώνουν τα εκπαιδευτικά θεμέλια και να επιβάλλουν το παγκόσμιο εξωγενές «αναπτυξιακό σύνδρομο», καταστροφικό για τις εξασθενημένες πολιτικοοικονομικά κοινωνίες. Οφείλουμε λοιπόν να αναθεωρήσουμε τουλάχιστον τα κοινωνικά και αναπτυξιακά πιστεύω μας. Ομολογώντας απερίφραστα ορισμένα δομικά και λειτουργικά λάθη της πορείας μας πρέπει να καταθέσουμε τις αλήθειες που γνωρίζουμε γι' αυτά, να συμβάλλουμε στη ριζική έως και ανατρεπτική αλλαγή τους.

Στο στόχο αυτό εργάζεται συστηματικά και δημιουργικά εδώ και πολλές δεκαετίες, ο καθηγητής Δημήτρης Ρόκος με τους συνεργάτες του. Η συμβολή τους στον ελληνικό, και όχι μόνο, χώρο είναι σημαντικότερη. Ένα ελάχιστο τελευταίο δείγμα του παραγόμενου έργου προβάλλεται από το διεπιστημονικό αυτό συνέδριο.

Περί της παραλειπόμενης Βιβλιογραφίας

Η παρούσα εισήγηση προέκυψε ως περίληψη των πέντε κεφαλαίων ενός δοκιμίου συνολικής έκτασης 300.000 λέξεων περίπου, με περισσότερες από 1200 βιβλιογραφικές παραπομπές. Παρακαλώ να μου συγχωρηθεί η αδυναμία επιλογής ενός μικρού αριθμού από αυτές και παραμένω στη διάθεση των συνέδρων για την αποστολή τεκμηρίωσης στα θέματα που θα επιλέξουν.